

Stichting
Monumentenbezit
Jaarverslag 2019

INHOUDSOPGAVE

IN HET KORT	3	ALGEMEEN	24
STICHTING MONUMENTENBEZIT	4	BESTEMMINGSFONDS ACHTERSTALLIG ONDERHOUD	24
ALGEMEEN	5	OMGANG VRIJ BESTEEDBAAR VERMOGEN	24
INSTANDHOUDING	5	LANGETERMIJNRESERVERING GROOT ONDERHOUD	24
VOORBEREIDING OP DE NIEUWE OMGEVINGSWET	6	JAARREKENING	25
ERFGOED TELT	7	BALANS PER 31 DECEMBER 2019	25
ROUTEKAART VERDUURZAMING MONUMENTEN	7	STAAT VAN BATEN EN LASTEN OVER 2018	26
CORONA	7	TOELICHTING OP DE JAARREKENING	27
ORGANISATIE	8	ALGEMEEN	27
ALGEMEEN	8	GRONDSLAGEN VOOR DE BALANSWAARDERING	28
PUBLIEKSBEREIK	8	GRONDSLAGEN VOOR DE RESULTAATBEPALING	30
ARTIKELEN	10	TOELICHTING OP DE BALANS	31
RAAD VAN TOEZICHT	11	ACTIVA	31
AUDIT	12	PASSIVA	33
MONUMENTEN	13	TOELICHTING OP DE STAAT VAN BATEN EN LASTEN	35
ALGEMEEN	13	OVERIGE GEGEVENS	38
DE VESTINGWERKEN VAN NAARDEN	14	CONTROLEVERKLARING	38
GEBOUW P' EN Q'	16	BIJLAGE	41
SINT LIEVENSMONSTERTOREN	17	SPECIFICATIE VAN DE MONUMENTEN	41
NAALD KONING WILLEM III EN KONINGIN EMMA APeldoorn	17	EEUWENLANGE FASCINATIE VOOR DE RUÏNE VAN SLOT TEYLINGEN	43
GROTE KERK VEERE	20	ALLES MOET BLIJVEN ZOALS HET WAS	56
FINANCIËN	24		

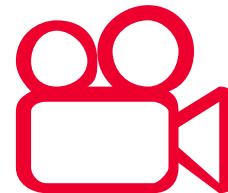

IN HET KORT

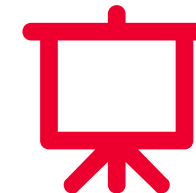
NIEUWE NAAM

In 2019 werd onze naam aangepast van Stichting Monumenten Bezit naar Monumentenbezit. Hiermee komt de afkorting SMB te vervallen.

FILMS

Er zijn meerdere films opgenomen over de monumenten, de projecten en de evenementen. De films zijn bedoelt voor meer publieksbereik.

CULTUREELPODIUM

In de Grote Kerk Veere is na een kleine restauratie de kerk in gebruik genomen als Cultureelpodium Veere waar concerten en tentoonstellingen worden georganiseerd.

P&Q

NIEUWE BESTEMMING

De wachthuizen P' en Q' op Ravelijn 6 van de vesting Naarden zijn herbestemd tot respectievelijk een sportschool en een kantoorruimte.

ONDERHOUD

We hebben in 2019 weer meerdere onderhoudsprojecten uitgevoerd. Voornamelijk in metsel- en voegwerk.

PUBLICATIE

Het kleuronderzoek in de vesting Naarden is dit jaar gepubliceerd in de tweede uitgave van het Bulletin KNOB. Lezen dus!

Fotoarchief Monumentenbezit, Oostgevel Trompenburgh

STICHTING MONUMENTENBEZIT

Monumentenbezit is opgericht in 2014 met maar één doel: het instandhouden van historisch waardevolle bouwwerken, door deze te verwerven, te restaureren en te verhuren. Monumentenbezit richt zich dan ook primair op het instandhouden van de monumenten en/of cultuurhistorisch waardevolle gebouwen in haar bezit.

Monumentenbezit is een nationale beheersorganisatie voor alle typen monumenten. Zij heeft traditioneel beheer en behoud van haar erfgoed voorop staan, maar schuwt vernieuwing van de manier waarop dat wordt georganiseerd zeker niet. Monumentenbezit heeft momenteel een portefeuille van dertig monumenten.

Monumentenbezit is een cultureel-maatschappelijke organisatie. Zij heeft de status van een culturele ANBI. Zij hanteert de gedragscode *Code Cultural Governance*, waarbij gekozen is voor het Raad-van-Toezicht-model. De Raad van Toezicht bestaat uit drie leden. Monumentenbezit wordt bestuurd door een directeur-bestuurder en heeft zes personen in loondienst.

Algemeen

Monumentenbezit heeft kennis van instandhouding, restauratie en herbestemming van monumenten. Specifiek de monumenten die in eigen beheer zijn. De insteek is om zowel de technische als historische aspecten van elk object goed te kennen. In 2019 is de keuze gemaakt om verder te gaan onder de naam Monumentenbezit en niet meer te werken met de afkorting SMB. Tevens is in 2019 aandacht besteed aan de interne processen en het verbeteren daarvan. Het vastleggen van de kennis van de monumenten is daar een onderdeel van. De kennis die daaruit wordt opgedaan wordt vervolgens gedeeld. In 2019 is opnieuw een aantal publicaties uitgebracht. Bijzondere aandacht is uitgegaan naar het schrijven van diverse boeken over de monumenten. Een eerste boek verscheen in januari 2020. Een tweede boek zal naar verwachting later in 2020 gereed zijn en inmiddels wordt ook gesproken over een derde boek.

Instandhouding

Net als 2018 stond het jaar 2019 in het teken van uitvoering van onderhoud, restauratie en herbestemmingen. Ook dit jaar lag er een focus op het instandhouden van metselwerk. Dit keer stond naast de opgave in Naarden het al eerder geplande onderhoud aan de Sint Lievensmonstertoren in Zierikzee op het programma. Het tekort aan steiger materiaal zorgde voor enige vertraging in 2018 maar toen de steiger eenmaal stond leverde dat een spectaculair beeld op. Wat volgde was een geslaagde restauratie. In 2019 stond ook de voltooiing van projecten op de planning die een wat langere voorbereidingstijd nodig hadden. De herbestemming van de Grote Kerk in Veere werd afgerond, net als de restauratie van de Ruïne van Teylingen. Ook zijn er opnieuw onderkomens in Naarden in gebruik genomen. Een stevig programma dat naast het reguliere onderhoud is uitgevoerd.

Fotoarchief Monumentenbezit, Sint Lievensmonstertoren in de steigers

Vorbereiding op de nieuwe Omgevingswet

De nieuwe Omgevingswet wordt in 2021 een feit en bundelt en moderniseert alle wetten en regels gericht op de leefomgeving. Het afgelopen jaar heeft Monumentenbezit in beeld gebracht welke gevolgen de nieuwe omgevingswet heeft en welke kansen dit biedt.

In de Omgevingswet staat het doel van een initiatief in de fysieke leefomgeving centraal, in plaats van de vraag ‘mag het wel?’ De nieuwe omgevingswet kent 6 kerninstrumenten, waaronder de omgevingsvisie en decentrale regelgeving in de vorm van het omgevingsplan voor gemeenten. De omgevingsvisie is een integrale langetermijnvisie van een bestuursorgaan over zijn grondgebied. In 2021 moeten de provinciale omgevingsvisies af zijn. Gemeenten hebben nog tot 2024 de tijd. Het omgevingsplan is enigszins vergelijkbaar met de huidige bestemmingsplannen. Gemeentelijke bestemmingsplannen en lokale verordeningen gelden bij het inwerkingtreden van de omgevingswet automatisch als het gemeentelijk omgevingsplan.

De mogelijkheid om erfgoed te beschermen en te behouden wordt niet beperkt door de nieuwe omgevingswet. Inhoudelijk zijn de regels voor rijksmonumenten onder de Omgevingswet niet wezenlijk anders dan de huidige regels. Wel duidelijk nieuw in de Omgevingswet is de specifieke zorgplicht voor rijksmonumenten. Ook is duidelijker gemaakt welke activiteiten vergunningsvrij zijn. Voor het regionale erfgoed worden de regels minder vrijblijvend. Gemeenten moeten de gemeentelijke (archeologische) monumenten, beschermde stads- en dorpsgezichten en cultuurlandschappen opnemen in het omgevingsplan.

Participatie – het in een vroegtijdig stadium betrekken van belanghebbenden – is een belangrijke pijler onder de omgevingswet. Participatie is maatwerk, daarom schrijft de wet niet voor hoé de participatie moet plaatsvinden. Alle gemeenten staan voor de opgave om de komende jaren omgevingsvisies en omgevingsplannen op te stellen en daarbij moeten zij belanghebbenden betrekken. Dit is dé kans om het belang van (ons) erfgoed te verankeren in het beleid. Monumentenbezit wil zoveel mogelijk deelnemen aan participatietrajecten voor omgevingsvisies en omgevingsplannen.

Van Monumentenwet 1988 naar Erfgoedwet en Omgevingswet Over duiding en omgang

RCE, Illustratie over duiding en omvang omgevingswet

Erfgoed telt

In juni 2018 presenteerde minister I. van Engelshoven de nota Erfgoed Telt, de betekenis van erfgoed voor de samenleving. Het uitgangspunt is om erfgoed te beschermen en toegankelijk te houden voor het publiek. De overtuiging wordt uitgesproken dat ons erfgoed telt vanwege de historische waarde, de waarde voor onze leefomgeving en de verbindende waarde dat erfgoed heeft. Een visie die volledig aansluit bij de visie van Monumentenbezit. In 2019 leidde dit tot de subsidieregeling restauratie Rijksmonumenten 2019-2020. Met succes is een aanvraag ingediend voor de restauratie van Trompenburgh. De restauratie gaat in 2020 van start.

Routekaart verduurzaming monumenten

Sinds 28 juni 2019 ligt er een officieel Klimaatakkoord. Dit bevat ruim zeshonderd afspraken die de uitstoot van broeikasgassen tegengaan. Die afspraken zijn gemaakt door vijf klimaat Tafels die elk een sector vertegenwoordigen. Vanuit de klimaat Tafels is de Routekaart Verduurzaming Monumenten ontwikkeld. Het doel van de Routekaart is om over de gehele monumentenportefeuille van Nederland de CO2 uitstoot met 60% te reduceren. Monumentenbezit is onderdeel van een groep van energie-experts, monumenteneigenaren, adviesbureaus gespecialiseerd in verduurzaming van monumenten en overheden vormden een netwerk om samen een start te maken gezamenlijk aan deze doelstelling te werken.

Corona

De coronacrisis heeft ook directe gevolgen voor Monumentenbezit. De gevolgen zijn op dit moment vooral op de korte termijn. Monumenten hebben de deuren moeten sluiten en lopen hierdoor inkomsten mis. Veel huurders hebben zich gemeld met de mededeling zich zorgen te maken over het voldoen aan de huurverplichting of kunnen de huur op dit moment al niet opbrengen. Vooral de huurders die een korte exploitatieperiode kennen hebben nog niet of nauwelijks een reserve kunnen opbouwen.

Op de lange termijn kan ook het resultaat van de beleggingen een rol gaan spelen. Beide risico's, zowel op de korte en de lange termijn, zijn reeds eerder onderkend. De komende periode wordt daarom kritisch gekeken naar de liquiditeitspositie van Monumentenbezit.

Klimaatakkoord Gebouwde Omgeving, Impressie stappenplan verduurzaming en stakeholders

ORGANISATIE

Algemeen

Naast de voorbereiding en uitvoering van de diverse projecten is er ook aandacht besteed aan manier waarop Monumentenbezit is georganiseerd. In 2016 is de organisatie gestart met een vast team waarin de kennis aanwezig is om de portefeuille monumenten te beheren. Het afgelopen jaar was een goed moment om deze opzet onder de loep te nemen, de structuren en processen binnen de organisatie te evalueren en waar nodig te verbeteren. Zo is er gestart met het opstellen van een communicatiestrategie, is in kaart gebracht welk aanvullend beleid gewenst is en hebben wij onze database HDM verder ontwikkeld met een koppeling met GIS (Geografisch Informatie Systeem). Als gevolg hiervan is een vacature ontstaan voor een medewerker strategie en beleid.

Een direct zichtbare aanpassing die in 2019 is gedaan is een kleine naamverandering van de organisatie. Vanaf dit moment werken we onder de naam Monumentenbezit. De volledige naam zegt namelijk veel meer over wie we zijn en wat we doen: het bezitten van monumenten. Hieruit spreekt onmiskenbaar het begrip eigenaarschap. Eigendom is in de visie van Monumentenbezit dé manier om monumenten op een goede manier te borgen voor te toekomst. Met eigenaarschap komt zeggenschap over de wijze waarop een gebouw wordt gebruikt en vanuit eigenaarschap volgt ook de verantwoordelijkheid voor het onderhoud.

Publieksbereik

Op 15 maart vond een onderlinge kennismaking plaats van huurders van Monumentenbezit. Alle huurders van publiekstoegankelijke panden waren uitgenodigd in 's-Graveland op de buitenplaats Trompenburgh. In oktober werd, in dat kader, een bezoek gebracht aan Kasteel Slangenburg in Doetinchem. Monumentenbezit en de exploitanten hebben een gezamenlijke doelstelling; het vergroten van de bekendheid van de monumenten, het vertellen van het verhaal van de plek en het aantrekken

van bezoekers. De exploitanten van de publiekstoegankelijke monumenten zijn indirect ook het visitekaartje van Monumentenbezit. Samen met de beheerders en huurders wordt er verder gebouwd aan een netwerk waarin onderling kennis en ervaring kan worden uitgewisseld. In de toekomst kan ook gedacht worden aan de ontwikkeling van een gezamenlijk product, zoals een collectief onlineticketsysteem.

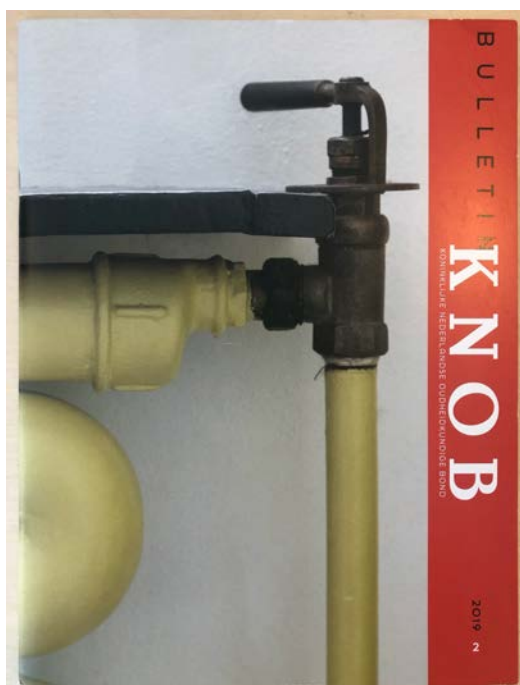
Aangepast logo

In 2019 zijn er meerdere video's over de monumenten, de projecten en de activiteiten ontwikkeld door Frank van Rooijen van Outface Productions. Deze video's worden ingezet op de website, de sociale media en tijdens evenementen en/of presentaties.

Onder de nieuwe naam werd een eerste boekpublicatie een feit. In de Hollandse Waterlinie Erfgoedreeks ontbrak nog een editie van de Vestingwerken van Naarden. Militair erfgoedsspecialist Jeroen van der Werf, werkzaam als projectleider bij Monumentenbezit, schreef de tekst voor het enthousiast ontvangen boek. Naast het boek over de vestingwerken is als vervolg op het kleurenonderzoek in Naarden ook een artikel in het bulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond (KNOB) verschenen; *De herontdekking van de negentiende-eeuwse buitenkleuren van de vesting Naarden*. Het wetenschappelijke artikel is geschreven door architectuurhistorica Lenneke Willemstein

Voorkant uitgave Bulletin KNOB (2019-2)

Voorkant uitgave Vesting Naarden Hollandse Waterlinie Erfgoedreeks (vormgeving Stokerkade)

Artikelen

In vervolg op de bouwhistorische uiteenzetting van de donjon van de ruïne Teylingen van vorig jaar, publiceren we dit jaar in een artikel dat zich richt op het gebied rondom de ruïne. Patricia Debie deed in 2016 en 2017 onderzoek naar de historische aanleg van de omliggende gronden. Het onderzoek gaf inzicht in de ontstaansgeschiedenis en kernkwaliteiten van het ensemble van kasteelruïne en tuinen. Zoals eerdergenoemd is deze informatie de basis voor de verdere ontwikkeling van deze plek.

Het doorgaande onderzoek in Naarden heeft naast de nieuwe inzichten in de militair-strategische ontwikkeling van de vestingwerken ook informatie opgeleverd over de ontwikkeling van de Vesting nadat zij haar rol als vestingwerk verloor. Toen zij deze rol niet meer vervulde was de weg vrij voor plannen voor stadsvernieuwing en stadsuitbreiding. Vanaf dat moment stonden ontwikkelingen en monumentale waarden op gespannen voet¹.

¹ De artikelen zijn geen onderdeel van het jaarverslag

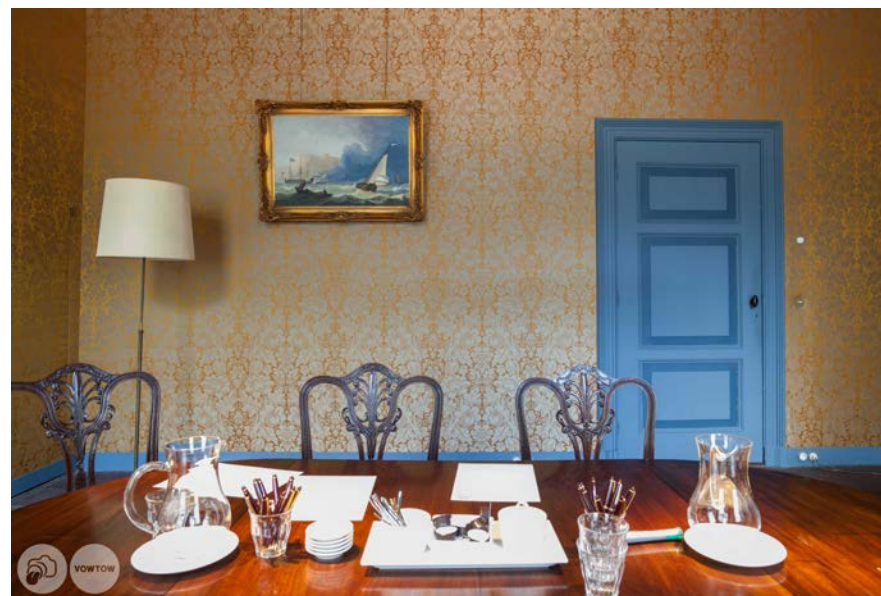
Raad van toezicht

De Raad van Toezicht heeft in 2019 vijf keer vergaderd, vier reguliere vergaderingen en één bijzondere vergadering waarin de strategie van Monumentenbezit voor de komende jaren is besproken.

De Raad van Toezicht bestond gedurende het grootste deel van het jaar uit drie leden. In 2019 heeft zich een aantal wijzigingen voorgedaan in de bezetting en taakverdeling. Meest bijzondere is het vertrek van de voorzitter, de heer Quarles van Ufford. Per 1 oktober is hij benoemd tot Secretary General van de Organisation World Heritage City's (OWHC). Deze organisatie, gevestigd in Québec (Canada), verbindt werelderfgoedsteden, steden waar zich een locatie van de Werelderfgoedlijst bevindt. Als gevolg van het vertrek van heer Quarles van Ufford is een vacature voor de directeur van de Nationale Monumentenorganisatie ontstaan en daardoor is er ook een voorzitterspositie in te vullen in de Raad van Toezicht. Deze vacature is in 2019 niet ingevuld. De heer Esman neemt de taak van voorzitter tijdelijk waar. In 2019 is verder de heer Ottenheym benoemd voor een tweede termijn. Vanwege de nog niet ingevulde vacature, is de heer Anton Valk tijdelijk aangesteld als toehorend lid.

Bijzondere aandacht is in 2019 uitgegaan naar de manier waarop Monumentenbezit is georganiseerd. De organisatie heeft de ambitie om te zijner tijd aangewezen te worden als Professionele Organisatie voor Monumentenbehoud. In de afgelopen jaren zijn hiervoor de nodige (organisatorische) processen en structuren opgezet en is de benodigde kennis vanaf 2016 bewust in huis gehaald en verder uitgebouwd. Het toezicht heeft zich mede toegespitst op de wijze van opbouw en het borgen van continuïteit van kennis. De Raad van Toezicht ondersteunt de kennisdeling richting monumentenpartners en stimuleert de communicatie hierover in het werkveld.

De nadruk van het toezicht lag, net als in 2018, op het risicomanagement. In 2018 zijn de belangrijkste risico's geïdentificeerd, zowel voor de korte termijn als voor de lange termijn. 2019 stond in het teken van verdere verdieping van het inzicht in de risico's en het in gesprek gaan met de directie over de beheersmaatregelen. Belangrijke pijlers van het toezicht op het risicomanagement waren in 2019 de kennisborging binnen de organisatie, controle over de portefeuille (bouwkundig beheer), de financiële stand van zaken en de exploitatie van de monumenten.

Fotoarchief Monumentenbezit, interieur Trompenburgh

De uitwerking van de genoemde pijlers en de gedocumenteerde processen zijn met de directie besproken. Waar nodig heeft de directie verbeteringen doorgevoerd in de interne en externe procesgang. De kwaliteit van en het inzicht in de inhoudelijke procesinrichting vormt de basis van Monumentenbezit als professionele organisatie.

Inhoudelijk is gekeken naar het beleid voor het maken van keuzes in het monumentenbeheer. Verantwoord beheer van de haar toevertrouwde monumenten en het behoud van de cultuurhistorische waarden daarvan staan immers voor Monumentenbezit voorop in haar beleid. Het toezicht hierop kent twee kanten: een technische en tastbare kant en een historische, theoretische kant. Beide onderdelen verlangen een goed onderzoek en documentatie van zaken.

Raad van Toezicht

Drs. Robert Quarles van Ufford (tot 1 oktober. 2019)

Drs. Ido. Esman RBA

Prof. dr. Koen Ottenheym

Rooster	Functie	Benoeming	Herbenoeming	Aftreden
R.J. Quarles van Ufford	Voorzitter	01-05-2015		01-10-2019
K.A. Ottenheym	Lid	21-06-2016	24-05-2019	21-06-2022
I. Esman	Lid - interim-voorzitter	12-06-2017		12-06-2020

NB. Conform artikel 2 van het huishoudelijke reglement, versie 5 dd. 27-11-2018, gelden onderstaande twee punten:

- De zittingstermijn van de leden van de Raad van Toezicht is 3 jaar
- Een lid van de Raad van Toezicht treedt af aan het einde van de vergadering van de Raad van Toezicht waarin de jaarrekening wordt vastgesteld.

Audit

Conform de afspraken in de koopovereenkomst uit 2016 (de overdracht van 29 monumenten door het Rijksvastgoedbedrijf via de Nationale Monumentenorganisatie) heeft in 2019 de audit over 2018 plaatsgevonden. Deze audit is uitgevoerd door een onafhankelijke externe accountant, namelijk Davero Accountants uit Aalsmeer. De Tweede Kamer is hierover geïnformeerd via een kamerbrief van de staatssecretaris van Binnenlandse Zaken en Koninkrijkrelaties, drs. R.W. Knops. Over 2019 zal opnieuw een audit worden gedaan.

MONUMENTEN

Algemeen

De instandhouding van de monumenten is met de afronding van de projecten in 2019 in rustiger vaarwater terechtgekomen. De afgelopen jaren is gestreefd naar een evenwichtig onderhoudsprogramma. Nu de meeste achterstanden in het onderhoud zijn weggewerkt, wordt de onderhoudsplanning voor de komende jaren gelijkmatiger en wordt dat evenwichtige onderhoudsprogramma een realiteit. De ervaringen met het onderhoud hebben inmiddels geleid tot de ontwikkeling van een specialisatie op het gebied van metselwerkonderhoud.

Het is van belang dat de onderhoudsstaat van de monumenten goed wordt gemonitord. In 2019 hebben drie medewerkers succesvol een licentie behaald om met een drone te mogen vliegen. Op die manier kunnen ook lastig bereikbare plekken geïnspecteerd worden.

Inmiddels zijn ook de huurders gewend geraakt aan het continue proces van onderhoud. Jaarlijks wordt in gelijke porties onderhoud uitgevoerd. Daarbij wordt zoveel mogelijk rekening gehouden met het seizoen. Bij de Ruïne van Brederode wordt bijvoorbeeld onderhoud aan het metselwerk uitgevoerd in het voor- en najaar. Jaarlijks keren we in oktober terug voor onderhoud aan de gevels van Slot Assumburg en bij de Sint Lievens Monstertoren wordt één gevel per SIM-periode aangepakt. Per monument wordt zo een op maat gemaakte onderhoudsstrategie gehanteerd. Het maakt de instandhouding goed te controleren.

Eind april 2019 werden de werkzaamheden in de Grote Kerk in Veere afgerond. De programmering startte in het weekend van 16 en 17 mei met diverse concerten van Amsterdam Synfonietta. Daarna volgde de tentoonstelling *Uncle Abe's Spitfire*. In 2020 staat de opening van de nieuwe

² Meer informatie op via www.grotekerkveere.nl

experience² gepland. Met dat in het vooruitzicht kijken we terug op een geslaagde herbestemming.

Fotoarchief Monumentenbezit, Uncle Abe's Spitfire in de Grote Kerk Veere

De Vestingwerken van Naarden

Het werkjaar in Naarden was er een met verschillende kanten. Enerzijds is er veel gebeurd, anderzijds is er noodgedwongen veel gewacht. Soms was dat het gevolg van overmacht. Andere keren waren het zienswijzen en klachten die roet in het eten gooiden.

Overmacht was de vondst van een explosief op de Bedekte Weg. Dat was weliswaar in september 2018, maar het leidde er wel toe dat de werkzaamheden aan het metselwerk van bastion Oud Molen tot begin 2019 stillagen. Pas in april konden de werkzaamheden daar hervat en afgerond worden. In afwachting van nader onderzoek was het vervolgens niet mogelijk om op een andere locatie aan de vestingwallen door te werken.

Fotoarchief Monumentenbezit, werkzaamheden bij Bastion Oud Molen

Het zorgde voor een herbezinning op het werk. Dit moest zich immers gaan richten op de gebouwen in de vesting. De periode tot aan de bouwvak werd daarom gebruikt voor het opknappen van het metselwerk van twee poternes op bastion Promers. Hier was jaren geen onderhoud uitgevoerd, dus er was voldoende nuttig werk te verrichten. Het metselwerk van de steunberen en de frontmuur van de poternes is hersteld. Ook werd het gewelf van een van de twee poternes aangepakt. Hier waren grote stukken losgebarsten waardoor twee van de hoeken van het gewelf opnieuw zijn opgemetseld. Tijdens het werk zijn de nodige bouwhistorische opnames gedaan.

Parallel aan de werkzaamheden aan de poternes is onderzoek uitgevoerd aan de voorgevel van de Promerskazerne. Hierin is al sinds jaar en dag zout uitbloei zichtbaar. De laatste jaren echter met vrij grote schade aan de stenen tot gevolg. Interessant is dat zich hetzelfde voordoet in de gevels van de kazerne op bastion Oranje en de Utrechtse Poort, zij het in een veel minder sterkte mate. In de gevels van de andere bomvrije gebouwen komt het niet voor.

Onderzoek aan de gebouwen leverde geen uitsluitsel op waarom juist bij deze gebouwen deze schade voorkomt. Er is geen hogere vochtbelasting dan bij de andere gebouwen en de materialen zijn op het oog hetzelfde. Chemisch onderzoek van de mortel en de stenen zal waarschijnlijk meer inzicht geven. Dit zal in 2020 uitgevoerd worden. Aan de hand daarvan kan gericht naar een herstelmethode gezocht worden.

Bij het hervatten van de werkzaamheden aan de w allen van bastion Oud Molen, in april, bleek zich op sommige plekken kalkuitbloei te hebben voorgedaan in het werk dat in de zomer van 2018 was uitgevoerd. De muren hebben een erg hoge vochtbelasting. Er ligt immers een zeer grote hoeveelheid aarde op en achter. Het metselwerk wordt hierdoor nooit echt droog. De gebruikte mortel kan hierdoor niet overal even goed uitharden, waardoor kalk met het vocht de muur uit getransporteerd wordt. Witte uitslag is het gevolg. Dat proces was sterker dan verwacht. Voor het vervolgwerk is daarom gebruik gemaakt van een mortel met wat meer cement (de stenen zijn immers hard genoeg) en een met meer tras.

Fotoarchief Monumentenbezit, voorgevel Promerskazerne met zoutuitbloei

Deze mortels kunnen in de vochtige omstandigheden beter uitharden waardoor witte uitslag wordt voorkomen. Met beide mortels zijn grote proefvlakken opgezet zodat de komende jaren gekeken kan worden hoe ze zich houden.

Hoewel het mooier was geweest als de witte uitslag zich niet had voorgedaan, laat dit wel meteen het voordeel zien van de gekozen kleinschalige en rustige werkwijze. Lopende het werk is een onvolkomenheid geconstateerd. Het probleem is geanalyseerd en in overleg is een nieuwe werkwijze gekozen. Er is tevens de ruimte om deze te testen en te monitoren.

Ondertussen werd op Ravelijn 6, gelegen voor de Utrechtse Poort, een herbestemmingsproject uitgevoerd van de twee bomvrije gebouwen P' en Q'. (zie ook hieronder)

Uit vrees voor een toename van de parkeerdruk in de stad werd tegen deze herbestemming een zienswijze ingediend. In dit geval werd echter nadrukkelijk voorgesorteerd op het indienen van gelijksoortige zienswijzen voor andere projecten van Monumentenbezit waaronder de herbestemming van de gebouwen op bastion Oranje. Het zorgde wederom voor de nodige vertraging maar de verwachting is dat ook deze vergunning spoedig verleend zal worden. Er kan dan een start gemaakt worden met de uitwerking van de plannen voor de gebouwen op dit bastion. Het opent ook de weg voor de realisatie van een al langer bestaand plan, namelijk dat voor de ontwikkeling van de Gele Loods. Het is de bedoeling om hier de VVV in onder te brengen, in combinatie met een bezoekerscentrum, waar informatie gegeven wordt over de Nieuwe Hollandse Waterlinie en de Stelling van Amsterdam.

Gebouw P' en Q'

In 2019 kregen de gebouwen P' en Q', gelegen op Ravelijn 6, een nieuwe bestemming. In gebouw Q' is een kleine sportschool voor personal training gevestigd en in gebouw P' een architectenbureau. Hiervoor vonden renovatiewerkzaamheden plaats.

De twee gebouwen werden tijdens de modernisering van de vesting in 1875 in enkele maanden tijd gebouwd. Ze dienden als wachthuis, schuilplaats tijdens een belegering en remise voor geschut. Sinds hun aanleg zijn ze niet meer wezenlijk veranderd. Bij een eerdere renovatie, in 2003, is men terughoudend te werk gegaan. Die lijn is in 2019 doorgezet. De renovatie heeft het militaire karakter van de gebouwen zoveel mogelijk in stand gehouden. Zo zijn de bakstenen vloeren behouden, zijn kleine muurschilderingen uit de mobilisatietijd van de Eerste Wereldoorlog in de nieuwe wandafwerkingen uitgespaard en is voor de kleurstelling van het interieur gekozen voor de originele kleuren. Ten behoeve van de sportschool zijn in de vroegere kruitkamer van gebouw Q' een kleedruimte met douche gecreëerd en is de ventilatie aangepast op dit specifieke gebruik.

Fotoarchief Monumentenbezit, Ravelijn 6 met gebouw P' en Q'

Naast het werk aan het interieur is bij beide gebouwen onderhoud uitgevoerd aan de ramen, deuren en luiken. Na het nodige houtrotherstel zijn ze geschilderd. Hierbij zijn de kleuren gebruikt die tijdens eerder kleur historisch onderzoek in 2018 zijn aangetroffen. Zoals op de cover van dit jaarverslag te zien is, zijn dit wezenlijk andere kleuren dan het standaard wit en monumenten groen dat eerder is toegepast. Tijdens het kleuronderzoek bleek de eerste afwerklaag van de deuren en luiken uit de moderniseringsperiode (1875-1880) namelijk een helder blauwgroen te zijn. Dit werd bevestigd door gegevens uit bestekken en technische voorschriften uit die periode. Uit die stukken bleek tevens de toepassing van geel op kozijnen. Eigenlijk waren alleen de draaiende delen van oorsprong wit. Sinds 2018 wordt deze kleurstelling systematisch bij nieuw te schilderen onderdelen toegepast, zodat deze uiteindelijk door de hele vesting zichtbaar zal zijn.

Fotoarchief Monumentenbezit, entree deur gebouw

Sint Lievensmonstertoren

In de januaristorm van 2018 kwam de Sint Lievensmonstertoren (in de volksmond de 'dikke toren' genoemd) regionaal in het nieuws toen één van de pinakels van de toren naar beneden was gekomen. Direct na de storm werden de overige pinakels gecontroleerd. Een klein aantal daarvan werd gedemonteerd, omdat er twijfel was over de constructieve veiligheid.

Naast de toestand van de pinakels werden er door Monumentenbezit direct na de overdracht van de toren in 2016 al diverse gebreken geconstateerd aan de toren. Zo ontbreekt er op verschillende plaatsen voegwerk, is natuursteen aangetast en heeft het glas-in-lood aandacht nodig. Door Monumentenbezit werd dan ook in 2017 een subsidieaanvraag ingediend om het casco van de toren te kunnen restaureren.

In de zuid- en westgevel waren de meeste gebreken geconstateerd (door de meest voorkomende windrichting in Nederland: zuidwest). De aandacht voor de eerste serie werkzaamheden die in 2019 werden uitgevoerd richtte zich dan ook op deze gevelvlakken.

Om de werkzaamheden goed te kunnen uitvoeren werden de gevels geheel voorzien van een vaste steiger. Omdat de toren ca 55 meter hoog is, betekende dit dat er ongeveer 4.000 m² steigerwerk geplaatst moest worden. Er waren 20 vrachtwagenladingen nodig om al het steigermateriaal aan te kunnen voeren. Op het moment dat het steigerwerk gereed was konden de gevels nauwgezet geïnspecteerd worden. Uit deze inspectie kwam meer schade naar voren dan vanaf de grond en met behulp van een drone kon worden waargenomen. Er werd besloten om het projectbudget te verhogen en alle schade in de beide gevelvlakken te herstellen.

In 5 maanden tijd werd het onder andere het voegwerk hersteld, werden natuursteen onderdelen vervangen, pinakels gefixeerd en de glas-in-loodpanelen vervangen. Tenslotte is ook de omloop voorzien van een nieuwe dakbedekking. In een volgende onderhoudsperiode zullen werkzaamheden aan de noord- en oostgevel worden uitgevoerd.

Fotoarchief Monumentenbezit, gedeeltelijke vervanging van natuurstenen tracering en nieuwe glas in loodpanelen

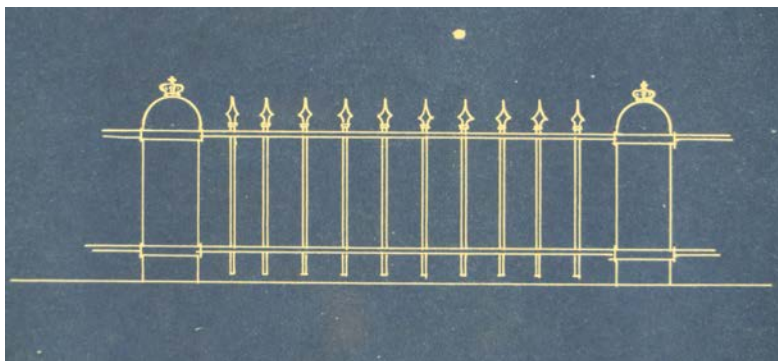

Naald Koning Willem III en koningin Emma apeldoorn

De gedenknaald in Apeldoorn werd op 11 maart 1901 onthuld
“Op uitnodiging van den Burgemeester gaf de Koningin nu het sein tot de onthulling en viel het omhulsel van het 17 meter hoge hardsteenen gevaarte, dat met een oorverdovend gejuich door de menigte werd begroet.”

De Naald in Apeldoorn bestaat uit een obelisk van granieten blokken met twee koperen medaillons op het kubusvormig voetstuk. De naald is omsloten door een hekwerk en acht natuurstenen palen. De acht stoepalen waren allen voorzien van vergulde gietijzeren kroontjes. De kroontjes zijn door vandalisme eraf gebroken. Een beeld dat al sinds de tweede wereldoorlog bestaat.

De gedenknaald laat de hechte relatie tussen Apeldoorn en de koninklijke familie zien. Dat bleek ook uit de wens van de wijkvereniging de Naald en de gemeente Apeldoorn om de kroontjes te reconstrueren. Een origineel kroontje bleek aanwezig te zijn bij het CODA. Dit bood de basis om een onderzoek te starten naar een mogelijke terugplaatsing.

Archief Monumentenbezit, uitsnede blauwdruk met detailtekening hekwerk Naald Apeldoorn

CODA, GA-000923, Onthulling gedenknaald ter gelegenheid van het huwelijk van koningin Wilhelmina met prins Hendrik, aangeboden door de bewoners van Apeldoorn.

In samenwerking met Studio Maaïke Roozenburg en de TU Delft werd het originele kroontje digitaal gescand. Van het digitale model werd een exemplaar in kunststof geprint. Het kunststof model (het blauwe kroontje in de foto hieronder) werd gebruikt om een wasmodel te maken, waarmee een proef kon worden uitgevoerd om een variant in gietijzer te gieten.

Het was helaas niet mogelijk om voldoende kwaliteit te behalen met gietijzer. De detaillering van de originele gietijzeren kroontjes bleek helaas niet te evenaren. Een bronsgieterij bood uitkomst. Acht nieuwe bronzen kroontjes werden afgeleverd om vervolgens gepolychromeerd te worden. De steenhouwer die in 2017 de Naald restaureerde plaatste de kroontjes enkele dagen voor de onthulling op de stoeppalen. Op 31 augustus (verjaardag van koningin Wilhelmina) klonk er opnieuw gejuich bij de Naald in Apeldoorn. De gedenknaald is na bijna 75 jaar weer compleet.

Fotoarchief Monumentenbezit, proefmodellen naast originele kroon

Fotoarchief Monumentenbezit, polychromeren van de kroontjes

Fotoarchief Monumentenbezit, terugplaatsing gereconstrueerde kroontje(s)

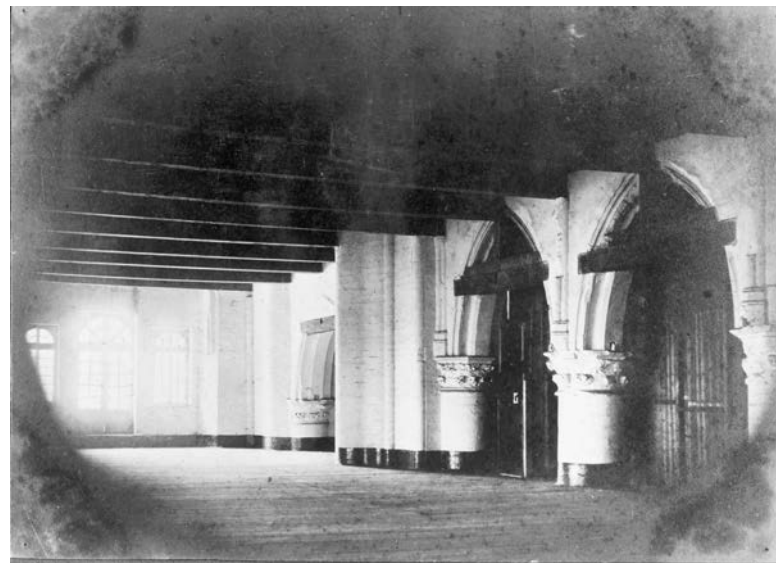
Grote Kerk Veere

De Grote kerk Veere werd gebouwd tussen ca. 1350 en 1570 op de plaats waar eerder een kleinere hallenkerk stond. Nadat in 1572 de kerk werd ingezet voor de protestantse eredienst werd het dwarsschip al in gebruik genomen als opslagplaats voor gemeentelijke goederen. Na de landing van de Engelsen op Walcheren in 1809 werd de kerk in beslag genomen en ingezet als militair hospitaal en kazerne. Twee jaar later namen de Fransen de kerk in beslag en voorzagen de kerk van diverse verdiepingsvloeren die nog steeds afleesbaar zijn aan de huidige raamindeling. Van 1822 tot 1826 was de kerk in gebruik als provinciaal werkhuis waarna het in 1832 in handen kwam van het ministerie van oorlog die de kerk weer als hospitaal in gebruik nam. Tot het laatste kwart van de 20e eeuw was de Grote Kerk in gebruik als opslag, stal, stalling voor koetsen tot zij in 1968 haar bestemming als cultureel podium kreeg.

Ten tijde van de overdracht aan Monumentenbezit werd de Grote Kerk verhuurd aan de gemeente Veere die de kerk op haar beurt in gebruik gaf aan het Muziekpodium Zeeland. Vanuit de gemeente was de wens om de extensieve programmering te verbreden. De gemeente Veere nam dan ook het initiatief om onderzoek te doen naar de mogelijkheden voor een bredere programmering. Monumentenbezit nam reeds in 2015 als partner deel aan de gesprekken om samen met de gemeente te komen tot de nieuwe planvorming.

Ter ondersteuning en ontwikkeling van deze plannen trok de gemeente Veere de heer Veen aan. Samen met bureau XPEX stelden zij een ambitieus plan op waarin de kerk het jaar rond programmering zou kennen van een grote diversiteit. In deze plannen werden meerdere gerenommeerde partners betrokken waaronder Amsterdam Synfonietta en het Nationaal Ballet. De Grote Kerk moest een centrum van culturele uitingen worden van het hoogst haalbare niveau.

In 2017 werd de Stichting Exploitatie Grote Kerk Veere (SEGKV) opgericht. SEGKV stelde als toekomstig gebruiker een kwartiermaker aan om gesprekken te starten met partners en subsidienten. De toenmalig huurder van de gemeente had niet de capaciteit om het jaar rond te programmeren en verliet na huuropzegging door de gemeente in september 2017 de kerk. Begin 2019 ontving SEGKV onder leiding van haar nieuwe Directeur Gert-Jan de Koster een grote bijdrage van de Bankgiroloterij waarmee zij een start konden maken met het concretiseren en uitvoeren van haar plannen. De brede programmering stelt andere eisen aan het gebouw dan voorheen het geval was. Diverse technische ingrepen waren nodig om het aanbod te faciliteren. Binnen de nieuwe programmering is ruimte voor podiumkunsten, museale opstellingen, film en diverse vormen van “experience”. Vanwege haar afmeting leent de Grote Kerk zich voor uitstekend, echter liet de installatie te wensen over.

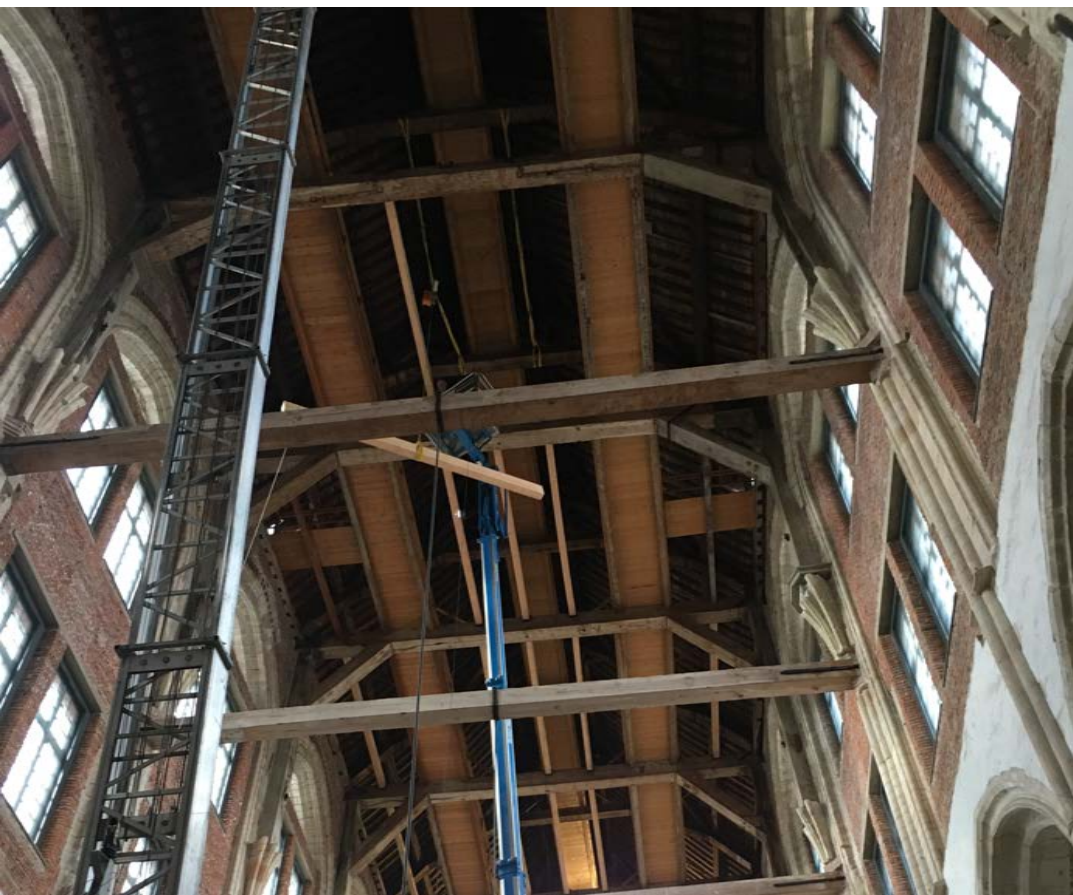

Zeeuws Archief, Historisch-Topografische Atlas Veere (HTAV), nr 87
Verdiepingsvloeren in de Grote Kerk in 1895

Reeds in het najaar van 2017 werd begonnen met het aanbrengen van een vloer ter hoogte van de onderzijde van de kap om de aanwezige vleermuizen een plaats te geven binnen de nieuwe bestemming van de kerk. Omdat de vleermuis een beschermde diersoort is heeft monumentenbezit met deze ingreep voorkomen dat bouwkundige werkzaamheden, programmering en de dieren elkaar in de weg zouden zitten.

Fotoarchief Monumentenbezit, Realiseren zoldering Grote Kerk

Om de inzetbaarheid van de kerk te verbreden werd gekozen voor een uitbreiding van de in 2005 reeds uitgevoerde ingrepen. Het deel van de kerkvloer dat tijdens de laatste werkzaamheden nog niet was aangepakt, is in het voorjaar van 2019 voorzien van vloerverwarming. In de vloer zijn diverse voorzieningen aangebracht om het gebruik, van theater tot museum te faciliteren. Zo zijn vloergoten, loze leidingen en aansluitpunten voorzien en is een nieuwe toiletgroep aangebracht.

Omdat de Kerk in haar historie diverse gebruiken kende werd onder de bestaande vloer, die uit de jaren 60 van de 20 eeuw stamde, veel materiaal van archeologische waarde verwacht. De Walcherse Archeologische Dienst (WAD) stond Monumentenbezit bij in de voorbereidingen op het graafwerk. Zo is met behulp van proef-sleuven en putten op een aantal strategische punten gezocht naar resten die van waarde zouden kunnen zijn. In deze putten is gegraven tot ca. 200 cm diep. Zo is vastgesteld dat de benodigde diepte die voor het storten van de nieuwe betonvloer noodzakelijk was (ca

30 cm) geen onherstelbare schade zou aanrichten. Ondanks dat, is er continu toezicht op het graafwerk gehouden tijdens de uitvoering van de werkzaamheden. Zo is een bijzondere zeventiende-eeuwse grafsteen gevonden. Een bijzondere vondst aangezien bekend is dat het Franse leger vrijwel alle zerken heeft hergebruikt voor het maken van lateien in de kerk en de versterking van de zeewering daarbuiten.

Gevonden grafzerk waaronder predikanten Antoine Katel en Etienne Robert waren begraven.

Een tweede spectaculaire vondst zijn de fundamenteën van een negentiende-eeuwse stoominstallatie. Vermoedelijk komt de stoominstallatie uit de periode tussen de Engelse landing op Walcheren en de overname door de Fransen.

Na het afgraven van de vloer is een zandbed aangelegd. De bekisting van de nieuwe vloer is met een afstand van 10-15 cm van de historische constructie geplaatst. Binnen de bekisting zijn de wapeningsnetten en de leidingen voor de vloerverwarming gelegd. Na aanbrengen van de wapening reden 12 betonmolens en een betonpomp het terrein op om het beton naar binnen te pompen en te verdelen over de vloer. Vanwege het drogen en de gladde afwerking is het storten op één dag uitgevoerd. Om 22:00 werd het laatste beton gestort en was de vloer klaar om te drogen.

Foto Frank van Rooijen, aanbrengen van nieuw zandbed

Fotoarchief Monumentenbezit, Betonmolens voor de kerk

De archeologische vondsten hebben in de vloer van de kerk een plaats gegeren door op de vindplaats een sparing in de vloer te laten en hier een beloopbare glazen plaat over te leggen. De vondsten kunnen bijdragen aan de vertelling van het verhaal van de Grote kerk Veere.

In het weekend van 18 en 19 mei 2019 opende Amsterdam Synfonietta het eerste seizoen in de Kerk met haar nieuwe vloer. De nieuwe exploitant zal nog in 2020 haar permanente expositie over de Grote kerk presenteren aan het publiek en stapsgewijs groeien in de brede programmering.

Fotoarchief Monumentenbezit. Concert Amsterdam Synfonietta tijdens de feestelijke opening de Grote Kerk

FINANCIËN

Algemeen

Aan de instandhouding van de monumenten is dit jaar € 3.633.951 besteed. € 2.980.864 betreft onderhoud en of restauratie aan de monumenten zelf. De totale uitgaven aan onderhoud zijn iets hoger dan het jaarlijks gemiddelde, maar zijn nog steeds representatief voor de onderhoudsopgave. Ter dekking van de uitgaven is in 2019 totaal € 2.434.855 ontvangen. De huurinkomsten betroffen € 782.689 en aan subsidies is € 1.620.944 ontvangen. Het overgrote deel van de subsidie is afkomstig uit de opbrengsten uit het rendement. De afdracht over 2019 was € 1.292.039.

Bestemmingsfonds achterstallig onderhoud

In 2019 is € 187.500 uitgegeven aan achterstallig onderhoud. Er resteert nog € 1.494.000 aan middelen te besteden aan achterstallig onderhoud. Deze voorziening heeft met name betrekking op een tweetal herbestemmingsprojecten, Bastion Oranje in Naarden en het Gotisch Huis in Kampen.

Omgang vrij besteedbaar vermogen

Het vrij besteedbaar vermogen is op dit moment € 1.886.150. Dit bedrag wordt onder meer aangehouden om de jaarlijkse en meer jaarlijkse activiteiten te continueren. Daarnaast wordt het bestemd ter afdekking van financiële risico's in een langetermijnreservering ten behoeve van groot onderhoud.

Langetermijnreservering groot onderhoud

Gezien het risico op tegenvallende beleggingsresultaten in relatie tot een constante behoefte aan middelen voor onderhoud, waarin ook forse tegenvallers kunnen voorkomen, wordt het noodzakelijk geacht eerst een continuïteitsreserve op te bouwen in de komende jaren en pas dan middelen te reserveren voor extra restauraties. De continuïteitsreserve moet zodanig groot zijn, dat er gedurende het jaar een onverwachte restauratie (houtrot, funderingsproblemen) kan worden bekostigd. Daarnaast moet het ook een dusdanige omvang hebben dat, in het meest slechte geval er onverhoopt geen uitkering van het rendement vanuit de NMo kan plaatsvinden, de geplande onderhoudswerkzaamheden alsnog door kunnen gaan.

Voor de risicobeheersing van de portefeuille is een aanname gedaan voor het vaststellen van een 'maximaal' te lopen risico door een onverwachte situatie. Voor een duurzame borging van de portefeuille wordt een continuïteitsreserve van € 3.000.000 opgebouwd in de komende jaren.

JAARREKENING

BALANS PER 31 DECEMBER 2019

(na resultaatbestemming)

	31 december 2019		31 december 2018	
	€	€	€	€
ACTIVA				
Vaste activa				
Materiele vaste activa				
Bedrijfsgebouwen en terreinen	248.454		257.112	
Renovatie monumenten	1.182.778		326.908	
Inventaris	9.606		9.740	
Startportefeuille	1		1	
		1.440.839		593.761
Financiële vaste activa				
Overige vorderingen	588.000		632.000	
		588.000		632.000
Vlottende activa				
Vorderingen				
Debiteuren	29.591		45.671	
Belastingen en premies sociale verzekeringen	85.237		93.093	
Overige vorderingen	1.334.723		1.246.689	
		1.449.551		1.385.453
Liquide middelen		741.735		2.006.050
Totaal activazijde		4.220.125		4.617.264

	31 december 2019		31 december 2018	
	€	€	€	€
PASSIVA				
Eigen vermogen				
Vrij besteedbaar vermogen				
Overige reserves	1.886.150		1.758.399	
		1.886.150		1.758.399
Vastgelegd vermogen				
Bestemmingsfondsen	1.494.000		1.681.500	
		1.494.000		1.681.500
Voorzieningen				
Overige voorzieningen	621.000		826.000	
		621.000		826.000
Kortlopende schulden				
Crediteuren	60.274		212.876	
Overige schulden	158.701		138.489	
		218.975		351.365
Totaal passivazijde		4.220.125		4.617.264

STAAT VAN BATEN EN LASTEN OVER 2018

	31-12-2019	31-12-2018
	€	€
Baten als tegenprestatie voor leveringen	782.689	731.949
Subsidiebaten	1.620.944	1.864.430
Overige baten	31.222	22.329
Baten	2.434.855	2.618.253
Overige lasten	1.843.242	2.037.936
Activiteitenlasten	1.843.242	2.037.936
Bruto exploitatieresultaat	591.613	580.317
Lonen en salarissen	242.197	230.391
Sociale lasten	43.994	42.956
Pensioenlasten	25.598	22.924
Afschrijvingen materiële vaste activa	88.645	30.598
Overige personeelskosten	67.616	75.696
Huisvestingskosten	6.744	10.332
Verkoopkosten	42.446	18.895
Autokosten	26.222	22.802
Kantoorkosten	32.399	23.263
Algemene kosten	77.226	102.443
Beheerslasten	653.087	580.300
Exploitatieresultaat	-61.474	17

	31-12-2019	31-12-2018
	€	€
Rentebaten en soortgelijke opbrengsten	1.725	5.305
Som der financiële baten en lasten	1.725	5.305
Resultaat	-59.749	5.322
RESULTAAT	-59.749	5.322
Bestemming resultaat	127.751	380.822
Overige reserve	-187.500	-375.500
Bestemmingsfonds	-59.749	5.322

TOELICHTING OP DE JAARREKENING

Algemeen

De jaarrekening is opgesteld volgens de bepalingen van Titel 9 Boek 2 BW, mede op basis van de Richtlijn voor de Jaarverslaggeving 640 'Organisaties zonder winststreven'.

Organisatie

De Stichting Monumenten Bezit, statutair gevestigd te Amersfoort, is ingeschreven bij de Kamer van Koophandel onder dossiernummer 60983248. Vestigingsadres is Zuidereinde 43 te 's Gravenland.

Personeelsleden

Gedurende het jaar 2019 waren gemiddeld 5 werknemers in dienst op basis van een fulltime dienstverband. In het jaar 2018 waren dit 6 werknemers.

Doelstelling

De doelstelling van de Stichting Monumenten Bezit wordt in artikel 2 van de statuten als volgt omschreven:

2.1 De Stichting heeft ten doel het behoud en beheer van architectonisch of historisch belangrijke gebouwen of onderdelen van bouwwerken, waaronder interieurs, als deel van het Nederlands erfgoed en het verrichten van al hetgeen met vorenstaande in de ruimste zin verband houdt of daartoe bevorderlijk is.

2.2 De Stichting heeft ten doel het algemeen belang te dienen. De Stichting beoogt niet het maken van winst met het totaal van haar activiteiten die erop gericht zijn om haar doelstelling te verwezenlijken of te bevorderen.

2.3 De Stichting mag geen uitkeringen doen aan haar oprichters of aan hen die deel uitmaken van haar organen noch ook aan anderen, tenzij wat deze laatste betreft de uitkeringen een ideële of sociale strekking hebben en ten goede komen aan het algemeen nut.

Verbonden partijen

De Vereniging Nationale Monumentenorganisatie is een verbonden partij. Statutair is bepaald dat de vereniging zelf geen onroerende zaken in bezit houdt, maar deze doorgeeft aan de Stichting Monumenten Bezit of één van de leden van de vereniging.

De door de Vereniging Nationale Monumentenorganisatie overgenomen monumentenportefeuille van het Rijksvastgoedbedrijf is in 2016 in zijn geheel doorgeschoven naar de Stichting Monumenten Bezit. In de overdrachtsakte is bepaald dat alle voorwaarden die op de levering door de Staat aan de Vereniging Nationale Monumenten Organisatie zijn opgelegd, ook op de Stichting Monumenten Bezit van toepassing zijn.

In de statuten van de Stichting Monumenten Bezit is bepaald dat de leden van de Raad van Toezicht worden benoemd door het bestuur van de Vereniging Nationale Monumentenorganisatie.

Onderlinge transacties betreffen het verstrekken van een lening door de Stichting aan de Vereniging en het verstrekken van de instandhoudingsbijdrage van de Vereniging aan de Stichting.

Schattingen

Om de grondslagen en de regels voor het opstellen van de jaarrekening te kunnen toepassen, is het nodig dat het bestuur van de stichting zich over verschillende zaken een oordeel vormt en schattingen maakt die essentieel kunnen zijn voor de in de jaarrekening opgenomen bedragen.

Indien het voor het geven van het in artikel 2:362 lid 1 BW vereiste inzicht noodzakelijk is, is de aard van deze oordelen en schattingen inclusief de bijbehorende veronderstellingen opgenomen bij de toelichting op de desbetreffende jaarrekeningposten.

Grondslagen voor de balanswaardering

Algemeen

De waardering van activa en passiva vindt plaats op basis van historische kosten. Tenzij bij de desbetreffende grondslag voor de specifieke balanspost anders wordt vermeld, worden de activa en passiva opgenomen tegen nominale waarde.

Materiële vaste activa

De materiële vaste activa worden gewaardeerd op verkrijgingsprijs of vervaardigingskosten, verminderd met de cumulatieve afschrijvingen en indien van toepassing met bijzondere waardeverminderingen. De afschrijvingen worden gebaseerd op de geschatte economische levensduur en worden berekend op basis van een vast percentage van de verkrijgingsprijs of vervaardigingskosten, rekening houdend met een eventuele residuwaarde. Er wordt afgeschreven vanaf het moment van ingebruikneming. Op terreinen wordt niet afgeschreven.

De materiële vaste activa waarvan de stichting krachtens een financiële lease-overeenkomst het economische eigendom heeft, worden geactiveerd. De uit de financiële lease-overeenkomst voortkomende verplichting wordt als schuld verantwoord. De in de toekomstige leasetermijnen begrepen interest wordt gedurende de looptijd ten laste van het resultaat gebracht.

Financiële vaste activa

Vorderingen

De vorderingen op en leningen aan deelnemingen alsmede de overige vorderingen worden bij eerste verwerking opgenomen tegen de reële waarde en vervolgens gewaardeerd tegen de geamortiseerde kostprijs, welke gelijk zijn aan de nominale waarde, onder aftrek van noodzakelijk geachte voorzieningen.

Vorderingen

De kortlopende vorderingen betreffen de vorderingen met een looptijd korter dan één jaar. Deze worden bij eerste verwerking opgenomen tegen de reële waarde en vervolgens gewaardeerd tegen de geamortiseerde kostprijs. De reële waarde en geamortiseerde kostprijs zijn gelijk aan de nominale waarde. Noodzakelijk geachte voorzieningen voor het risico van oninbaarheid worden in mindering gebracht. Deze voorzieningen worden bepaald op basis van individuele beoordeling van de vorderingen.

Liquide middelen

De liquide middelen worden gewaardeerd tegen nominale waarde en staan, voor zover niet anders vermeld, ter vrije beschikking van de stichting. Het betreffen de direct opeisbare vorderingen op kredietinstellingen en kasmiddelen.

Eigen vermogen

Vrij besteedbaar vermogen

Het vrij besteedbaar vermogen is dat gedeelte van het eigen vermogen waarover de daartoe bevoegde organen zonder belemmering door wettelijke of statutaire bepalingen kunnen beschikken voor het doel waarvoor de stichting is opgericht.

Vastgelegd vermogen

Het vastgelegd vermogen is dat gedeelte van het eigen vermogen dat is afgezonderd, omdat daaraan een beperktere bestedingsmogelijkheid is gegeven dan gezien de doelstelling van de stichting zou zijn toegestaan. Als deze beperking door derden is aangebracht, wordt dit deel van het vermogen aangeduid als bestemmingsfonds.

Voorzieningen

Overige voorzieningen

Voorziening groot onderhoud:

De voorziening groot onderhoud wordt gevormd voor verwachte kosten inzake periodiek onderhoud van monumenten, gebaseerd op een meerjaren onderhoudsplan. De voorziening is gebaseerd op nominale waarde.

Kortlopende schulden

De kortlopende schulden betreffen de schulden met een looptijd korter dan één jaar. Deze worden bij eerste verwerking opgenomen tegen reële waarde en vervolgens gewaardeerd tegen de geamortiseerde kostprijs.

Niet in de balans opgenomen rechten en verplichtingen

De niet in de balans opgenomen rechten en verplichtingen zijn, tenzij anders vermeld, gewaardeerd tegen nominale waarde.

Grondslagen voor de resultaatbepaling

Algemeen

Het resultaat wordt bepaald als het verschil tussen de opbrengstwaarde van de geleverde prestaties en de kosten en andere lasten over het jaar. De opbrengsten op transacties worden verantwoord in het jaar waarin zij zijn gerealiseerd.

Het resultaat wordt tevens bepaald met inachtneming van de verwerking van ongerealiseerde waardeveranderingen van op reële waarde gewaardeerde vastgoedbeleggingen en de onder de vlottende activa opgenomen effecten.

Baten

Onder baten wordt verstaan de bedragen voor de in het verslagjaar geleverde goederen of diensten na aftrek van kortingen en dergelijke en van over de omzet geheven belastingen, alsmede de baten uit hoofde van giften, subsidies, sponsorbijdragen en overige ontvangsten.

Opbrengsten van diensten worden opgenomen naar rato van de mate waarin de diensten zijn verricht. De kostprijs van deze diensten wordt aan dezelfde periode toegerekend.

Activiteitenlasten

Onder de activiteitenlasten wordt verstaan de direct aan de baten toe te rekenen lasten.

Beheerslasten

De lasten worden toegerekend aan het verslagjaar waarop zij betrekking hebben.

Personeelsbeloningen

Lonen, salarissen en sociale lasten worden op grond van de arbeidsvoorwaarden verwerkt in de staat van baten en lasten voor zover ze verschuldigd zijn aan werknemers.

Pensioenlasten

De voor het personeel geldende pensioenregelingen worden gefinancierd door afdrachten aan de pensioenuitvoerder. De verschuldigde premie wordt als last in de staat van baten en lasten verantwoord. Per balansdatum waren er geen pensioenvorderingen en geen verplichtingen naast de betaling van de jaarlijks aan de pensioenuitvoerder verschuldigde premie.

Afschrijvingen

De afschrijvingen zijn berekend door middel van vaste percentages van de aanschafwaarde, op basis van de verwachte economische levensduur. Boekwinsten en -verliezen bij verkoop van de vaste activa zijn begrepen onder de afschrijvingen.

Financiële baten en lasten

De financiële baten en lasten betreffen de op de verslagperiode betrekking hebbende renteopbrengsten en -kosten van uitgegeven en ontvangen leningen en tegoeden.

TOELICHTING OP DE BALANS

Activa

VASTE ACTIVA

Materiële vaste activa

Het verloop van de materiële vaste activa wordt als volgt weergegeven:

	Startportefeuille monumenten	Bedrijfsgebouwen en terreinen	Renovatie en comfortverbetering	Inventaris
	€	€	€	€
Aanschafwaarde	1	260.001	354.350	14.683
Cumulatieve afschrijvingen	-	-2.889	-27.443	-4.943
Boekwaarde per 1 januari	1	257.112	326.907	9.740
Investeringen	-	-	932.622	3.102
Afschrijvingen	-	-8.658	-76.751	-3.236
Mutaties 2019	-	-8.658	855.871	-134
Aanschafwaarde	1	260.001	1.286.972	17.785
Cumulatieve afschrijvingen	-	-11.547	-104.194	-8.179
Boekwaarde per 31 december	1	248.545	1.182.778	9.606

In 2016 zijn 29 monumenten door het Rijk overgedragen aan de Vereniging Nationale Monumentenorganisatie. Gelijktijdig zijn deze monumenten door de Vereniging Nationale Monumentenorganisatie overgedragen aan de Stichting Monumenten Bezit. Deze monumenten zijn overgedragen voor € 1.- Voor een specificatie van de monumenten zie de bijlage.

In 2018 heeft de stichting de Oostkerk te Middelburg verworven, alsmede het naastgelegen pand aan de Verwerijstraat 34 te Middelburg. De totale verkrijgingsprijs bedroeg € 760.001.

Afschrijvingspercentages:

Bedrijfsgebouwen en terreinen	3%
Renovatie en comfortverbetering	10%
Inventaris	20%

Financiële vaste activa

OVERIGE VORDERINGEN

	31-12-2019	31-12-2018
	€	€
Lening NMo	88.000	132.000
Instandhoudingsbijdrage Oostkerk	500.000	500.000
Lening NMo	588.000	632.000

Deze lening is verstrekt aan de Vereniging Nationale Monumentenorganisatie. De lening loopt tot 1 januari 2021. Vervroegde aflossing is toegestaan. De rente bedraagt 0,5%.

De Instandhoudingsbijdrage Oostkerk betreft het in 2018 aan de NMO betaalde bedrag van € 500.000. Dit hangt samen met de verwerving van de Oostkerk in 2018. Door SMB is dit bedrag aan de NMO betaald. Jaarlijks zal SMB 2% van het in totaal ingelegde bedrag van € 2.000.000 ontvangen ter dekking van de te maken onderhoudskosten voor de Oostkerk. De condities van het ingelegde bedrag van de Oostkerk zijn gelijk aan die van de oorspronkelijke monumenten portefeuille.

VLOTTENDE ACTIVA

	31-12-2019	31-12-2018
	€	€
Vorderingen		
Debiteuren		
Debiteuren	45.013	61.093
	45.013	61.093
Voorziening oninbare debiteuren	-15.422	-15.422
	29.591	45.671
Belastingen en premies sociale verzekeringen		
Omzetbelasting	85.237	93.093
Overige vorderingen en overlopende activa		
Vooruitbetaalde bedragen	31.785	5.414
Waarborgsommen	200	200
Vereniging Nationale Monumentenorganisatie	1.292.039	1.218.525
Overige vorderingen en overlopende activa	10.699	22.550
	1.334.723	1.246.689
Liquide middelen		
Rekening courant SNS-bank	110.757	388.626
Spaarrekening SNS-bank	248	100.148
Bestuurrekening ABN-AMRO bank	114.681	202.192
Charitas spaarrekening ABN-AMRO bank	16.049	315.084
Vermogens spaarrekening ABN-AMRO bank	500.000	1.000.000
	741.735	2.006.050

Passiva

EIGEN VERMOGEN

Vrij besteedbaar vermogen

	31-12-2019	31-12-2018
	€	€
Overige reserves		
Stand per 1 januari	1.758.399	1.377.577
Bestemming resultaat boekjaar	127.751	380.822
Stand per 31 december	1.886.150	1.758.399

Vastgelegd vermogen

	31-12-2019	31-12-2018
	€	€
Bestemmingsfondsen		
Bestemmingsfonds achterstallig onderhoud	1.494.000	1.681.500

	31-12-2019	31-12-2018
	€	€
<i>Bestemmingsfonds achterstallig onderhoud</i>		
Ontvangen van Vereniging Nationale Monumentenorganisatie	1.681.500	2.057.000
Bestemming resultaat boekjaar	-187.500	-375.500
Stand per 31 december	1.494.000	1.681.500

Bij de overdracht van de monumenten in 2016 is een bedrag ontvangen van € 3.007.000 inzake achterstallig onderhoud. In de overdrachtsakte is bepaald dat dit bedrag alleen ten behoeve van het achterstallig onderhoud besteed mag worden. In 2019 is van dit bedrag € 187.500 besteed.

VOORZIENINGEN

	31-12-2019	31-12-2018
	€	€
Overige voorzieningen		
Voorziening groot onderhoud monumenten	471.000	826.000
Voorziening naheffing omzetbelasting	150.000	-
	621.000	826.000
<i>Voorziening groot onderhoud monumenten</i>		
Stand per 1 januari	826.000	824.000
Dotatie boekjaar	975.000	975.000
Onttrekkingen t.b.v. werkelijke bestedingen	-1.330.000	-973.000
Vrijval ten gunste van resultaat	-	
Stand per 31 december	471.000	826.000

De voorziening groot onderhoud monumenten wordt gevormd op basis van een meerjaren onderhoudsbegroting. Op basis van deze begroting wordt jaarlijks € 975.000 gedoteerd en worden de werkelijke bestedingen hieraan onttrokken. Jaarlijks wordt de hoogte van de voorziening herrekend op basis van de verwachte realiteit en de uitvoering in het achterliggende jaar.

De voorziening naheffing omzetbelasting is gevormd in verband met lopend boekenonderzoek door de belastingdienst. Over de definitieve uitkomst van dit onderzoek is nog geen informatie bekend. De hoogte van de voorziening is bepaald ter grootte van het bedrag waarvan het de verwachting is dat een naheffingsaanslag zal worden opgelegd. Dit bedrag is tot stand gekomen op basis van een interne berekening, waarbij rekening is gehouden met hetgeen met de belastingdienst is besproken.

KORTLOPENDE SCHULDEN

	31-12-2019	31-12-2018
	€	€
Crediteuren		
Crediteuren	60.274	212.876
Overige schulden		
Overige nog te betalen bedragen	72.517	55.405
Ontvangen borg huurders	40.581	37.712
Vakantietoeslag	12.547	11.601
Vooruitgefactureerde huuropbrengsten	27.056	27.771
accountantskosten	6.000	6.000
	158.701	138.489

Niet in balans opgenomen rechten en verplichtingen

Informatieverschaffing over niet in de balans opgenomen activa

In artikel 4 van de koopovereenkomst tussen de Staat en de NMo is vastgelegd dat de Staat een instandhoudingsbedrag ter beschikking heeft gesteld aan de NMo. Het principe van de instandhoudingsbijdrage is, dat het rendement van deze bijdrage dient om tot in de oneindigheid het tekort op het beheer en het onderhoud van de overgedragen monumenten af te dekken. In het verlengde van deze afspraak is de stichting tot in de oneindigheid gerechtigd tot een bijdrage die afkomstig is uit het behaalde rendement op de instandhoudingsbijdrage.

Operationele leaseverplichting

De stichting is leaseverplichtingen aangegaan voor twee personenauto's. De gemiddelde resterende looptijd bedraagt 29 maanden. De jaarlijkse leaseverplichting bedraagt circa € 20.000.

TOELICHTING OP DE STAAT VAN BATEN EN LASTEN

	31-12-2019	31-12-2018
	€	€
Huuropbrengsten		
Ontvangen huren	782.689	731.494
Subsidiebaten		
SIM subsidies	301.960	304.897
Overige subsidies	1.318.984	1.559.533
	1.620.944	1.864.430
	31-12-2019	31-12-2018
	€	€
Overige baten		
Overige baten	31.222	22.329

De ontvangen SIM subsidies betreffen projectsubsidies ontvangen van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Deze meerjarige projectsubsidies worden vooraf verleend op basis van ingediende prestatieprognoses. De overige subsidies betreffen subsidies ontvangen van provincies en gemeenten inzake haalbaarheidsonderzoeken en restauraties, alsmede de bijdrage die de stichting van de NMo heeft ontvangen in het kader van de instandhoudingsbijdrage.

	31-12-2019	31-12-2018
	€	€
Activiteitenlasten		
Beheer onderhoud van monumenten	1.843.242	2.037.936

In totaal is er in 2019 € 2.980.864 besteed aan beheer en onderhoud van de monumenten.

	€
Totaal uitgaven 2019	2.980.864
Geactiveerde uitgaven	-932.622
Dotatie voorziening naheffing omzetbelasting	150.000
Mutatie voorziening groot onderhoud	-355.000
	1.843.242

De verdeling over verschillende projecten kan als volgt worden weergegeven.

	€
SIM projecten	1.326.812
Overige projecten	1.112.620
Onderhoudskosten	541.432
	2.980.864

	31-12-2019	31-12-2018
Lonen en salarissen		
Brutolonen en salarissen	224.204	213.185
Vakantietoelage	17.993	17.206
	<u>242.197</u>	<u>230.391</u>

Gemiddeld aantal werknemers:

Gedurende het jaar 2019 waren gemiddeld 5 werknemers in dienst op basis van een fulltime dienstverband. In 2018 waren dit 6 werknemers.

	31-12-2019	31-12-2018
	€	€
Sociale lasten		
Sociale lasten	43.994	42.956
	<u></u>	<u></u>
Pensioenlasten		
Pensioenpremie	25.598	22.924
	<u></u>	<u></u>
Afschrijvingen materiële vaste activa		
Bedrijfsgebouwen en -terreinen	8.658	2.889
Renovatie en comfortverbetering	77.975	25.003
Inventaris	2.012	2.706
	<u>88.645</u>	<u>30.598</u>
	<u></u>	<u></u>
Overige personeelskosten		
Kantinekosten	314	605
Scholings- en opleidingskosten	4.336	4.748
Inhuur personeel	61.078	69.531
Overige personeelskosten	1.888	812
	<u>67.616</u>	<u>75.696</u>

	31-12-2019	31-12-2018
	€	€
Huisvestingskosten		
Huur en servicekosten	-	3.233
Overige huisvestingskosten	6.744	7.099
	<u>6.744</u>	<u>10.332</u>
Verkoopkosten		
Communicatie en voorlichtingskosten	2.932	530
Representatiekosten	5.787	5.743
Reis- en verblijfkosten	12.227	10.238
Beurs- en congreskosten	311	-
Overige verkoopkosten	21.689	2.384
	<u>42.446</u>	<u>18.895</u>
Autokosten		
Brandstoffen	7.372	6.017
Reparatie en onderhoud	227	224
Leasekosten	16.676	16.267
Overige autokosten	1.947	294
	<u>26.222</u>	<u>22.802</u>
Kantoorkosten		
Kantoorbenodigdheden	1.464	4.226
Portiekosten	409	775
Telefoonkosten	3.001	3.243
Kosten automatisering	26.699	11.794
Contributies en abonnementen	826	3.225
	<u>32.399</u>	<u>22.744</u>

	31-12-2019	31-12-2018
	€	€
Algemene kosten		
Accountantskosten	12.100	6.125
Administratiekosten	24.962	21.231
Advieskosten	-	825
Verzekeringen	17.761	14.630
Taxatiekosten	-	3.575
Bankkosten	534	858
Overige algemene kosten	21.860	55.199
	<u>77.226</u>	<u>102.443</u>
Financiële baten en lasten		
Rentebaten en soortgelijke opbrengsten		
Rentebaten	1.725	5.305
	<u>1.725</u>	<u>5.305</u>

Bezoldiging Raad van Toezicht

De leden van de Raad van Toezicht ontvangen geen vergoeding voor hun werkzaamheden.

's-Gravenland, 19 juni 2020
Stichting Monumenten Bezit

Was getekend: M.T.C. van den Bos, directeur-bestuurder

OVERIGE GEGEVENS

Controleverklaring

CONTROLEVERKLARING VAN DE ONAFHANKELIJKE ACCOUNTANT

Aan: Stichting Monumenten Bezit

A. Verklaring over de in het jaarverslag opgenomen jaarrekening 2019

Ons oordeel

Wij hebben de jaarrekening 2019 van Stichting Monumenten Bezit te 's-Graveland gecontroleerd.

Naar ons oordeel geeft de in dit jaarverslag opgenomen jaarrekening een getrouw beeld van de grootte en de samenstelling van het vermogen van Stichting Monumenten Bezit per 31 december 2019 en van het resultaat over 2019 in overeenstemming met de in Nederland geldende RJ Richtlijn 640 Organisaties zonder winststreven.

De jaarrekening bestaat uit:

de balans per 31 december 2019;

de staat van baten en lasten; en

de toelichting met een overzicht van de gehanteerde grondslagen voor financiële verslaggeving en andere toelichtingen.

De basis voor ons oordeel

Wij hebben onze controle uitgevoerd volgens het Nederlands recht, waaronder ook de Nederlandse controlestandaarden vallen. Onze verantwoordelijkheden op grond hiervan zijn beschreven in de sectie 'Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening'. Wij zijn onafhankelijk van Stichting Monumenten Bezit zoals vereist in de Wet toezicht accountantsorganisaties (Wta), de Verordening inzake de onafhankelijkheid van accountants bij assurance-opdrachten (ViO) en andere voor de opdracht relevante onafhankelijkheidsregels in Nederland.

Verder hebben wij voldaan aan de Verordening gedrags- en beroepsregels accountants (VGBA). Wij vinden dat de door ons verkregen controle-informatie voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel.

B. Verklaring over de in het jaarverslag opgenomen andere informatie

Naast de jaarrekening en onze controleverklaring daarbij, omvat het jaarverslag andere informatie, die onder andere bestaat uit het bestuursverslag en overige gegevens. Op grond van onderstaande werkzaamheden zijn wij van mening dat de andere informatie met de jaarrekening verenigbaar is en geen materiële afwijkingen bevat.

Wij hebben de andere informatie gelezen en hebben op basis van onze kennis en ons begrip, verkregen vanuit de controle of anderszins, overwogen of de andere informatie materiële afwijkingen bevat.

Met onze werkzaamheden hebben wij voldaan aan de vereisten in de Nederlandse Standaard 720. Deze werkzaamheden hebben niet dezelfde diepgang als onze controlewerkzaamheden bij de jaarrekening.

C. Beschrijving van verantwoordelijkheden met betrekking tot de jaarrekening

Verantwoordelijkheden van het bestuur voor de jaarrekening

Het bestuur is verantwoordelijk voor het opmaken en getrouw weergeven van de jaarrekening in overeenstemming met de in Nederland geldende RJ-Richtlijn 640 Organisaties zonder winststreven. In dit kader is het bestuur verantwoordelijk voor een zodanige interne beheersing die het bestuur noodzakelijk acht om het opmaken van de jaarrekening mogelijk te maken zonder afwijkingen van materieel belang als gevolg van fouten of fraude.

Bij het opmaken van de jaarrekening moet het bestuur afwegen of de stichting in staat is om haar werkzaamheden in continuïteit voort te zetten. Op grond van genoemd verslaggevingsstelsel moet het bestuur de jaarrekening opmaken op basis van de continuïteitsveronderstelling, tenzij het bestuur het voornemen heeft om de stichting te liquideren of de activiteiten te beëindigen of als beëindiging het enige realistische alternatief is.

Het bestuur moet gebeurtenissen en omstandigheden waardoor gerede twijfel zou kunnen bestaan of de stichting en haar activiteiten in continuïteit kan voortzetten, toelichten in de jaarrekening.

Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening

Onze verantwoordelijkheid is het zodanig plannen en uitvoeren van een controleopdracht dat wij daarmee voldoende en geschikte controle-informatie verkrijgen voor het door ons af te geven oordeel.

Onze controle is uitgevoerd met een hoge mate maar geen absolute mate van zekerheid waardoor het mogelijk is dat wij tijdens onze controle niet alle materiële fouten en fraude ontdekken.

Afwijkingen kunnen ontstaan als gevolg van fraude of fouten en zijn materieel indien redelijkerwijs kan worden verwacht dat deze, afzonderlijk of gezamenlijk, van invloed kunnen zijn op de economische beslissingen die gebruikers op basis van deze jaarrekening nemen. De materialiteit beïnvloedt de aard, timing en omvang van onze controlewerkzaamheden en de evaluatie van het effect van onderkende afwijkingen op ons oordeel.

Wij hebben deze accountantscontrole professioneel kritisch uitgevoerd en hebben waar relevant professionele oordeelsvorming toegepast in overeenstemming met de Nederlandse controlestandaarden, ethische voorschriften en de onafhankelijkheidseisen.

Onze controle bestond onder andere uit:
het identificeren en inschatten van de risico's dat de jaarrekening afwijkingen van materieel belang bevat als gevolg van fouten of fraude, het in reactie op deze risico's bepalen en uitvoeren van controlewerkzaamheden en het verkrijgen van controle-informatie die voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel. Bij fraude is het risico dat een afwijking van materieel belang niet ontdekt wordt groter dan bij fouten. Bij fraude kan sprake zijn van samenspanning, valsheid in geschrifte, het opzettelijk nalaten transacties vast te leggen, het opzettelijk verkeerd voorstellen van zaken of het doorbreken van de interne beheersing;
het verkrijgen van inzicht in de interne beheersing die relevant is voor de controle met als doel controlewerkzaamheden te selecteren die passend zijn in de omstandigheden. Deze werkzaamheden hebben niet als doel om een oordeel uit te spreken over de effectiviteit van de interne beheersing van de stichting;
het evalueren van de geschiktheid van de gebruikte grondslagen voor financiële verslaggeving en het evalueren van de redelijkheid van schattingen door het bestuur en de toelichtingen die daarover in de jaarrekening staan;
het vaststellen dat de door het bestuur gehanteerde continuïteitsveronderstelling aanvaardbaar is. Tevens het op basis van de verkregen controle-informatie vaststellen of er gebeurtenissen en omstandigheden zijn waardoor gereede twijfel zou kunnen bestaan of de onderneming haar bedrijfsactiviteiten in continuïteit kan voortzetten. Als wij concluderen dat er een onzekerheid van materieel belang bestaat, zijn wij verplicht om aandacht in onze controleverklaring te vestigen op de relevante gerelateerde toelichtingen in de jaarrekening. Als de toelichtingen inadequaat zijn, moeten wij onze verklaring aanpassen. Onze conclusies zijn gebaseerd op de controle-informatie die verkregen is tot de datum van onze controleverklaring. Toekomstige gebeurtenissen of omstandigheden kunnen er echter toe leiden dat een onderneming haar continuïteit niet langer kan handhaven;

het evalueren van de presentatie, structuur en inhoud van de jaarrekening en de daarin opgenomen toelichtingen; en
het evalueren of de jaarrekening een getrouw beeld geeft van de onderliggende transacties en gebeurtenissen.

Wij communiceren met de met governance belaste personen onder andere over de geplande reikwijdte en timing van de controle en over de significante bevindingen die uit onze controle naar voren zijn gekomen, waaronder eventuele significante tekortkomingen in de interne beheersing.

Wij bevestigen aan de met governance belaste personen dat wij de relevante ethische voorschriften over onafhankelijkheid hebben nageleefd. Wij communiceren ook met de met governance belaste personen over alle relaties en andere zaken die redelijkerwijs onze onafhankelijkheid kunnen beïnvloeden en over de daarmee verband houdende maatregelen om onze onafhankelijkheid te waarborgen.

Aalsmeer 19 juni 2020

Davvero Accountants

Was getekend: drs. C. Mekke RA

Bijlage

Specificatie van de monumenten

1. Monument Aardenburg, (Voorste gedeelte van de) Sint-Baafskerk aan de Sint Bavostraat 5 te Aardenburg
2. Monument Aduard, Abdijkerk aan de Burgemeester Seinenstraat 42 te Aduard
3. Monument Apeldoorn, gedenknaald voor koning Willem III en koningin Emma nabij de Loolaan en de Zwolseweg te Apeldoorn
4. Monument Doetinchem, kasteel Slangenborg aan de Kasteellaan te Doetinchem
5. Monument Goedereede, lichttoren aan het Kerkpad te Goedereede
6. Monument Heemskerk, slot Assumburg aan de Tolweg 7-9 te Heemskerk
7. Monument Heemstede, gedenknaald ter nagedachtenis aan de Slag bij Manpad nabij de Mandpadlaan en de Herenweg te Heemstede
8. Monument Heiligerlee, Graaf Adolfmonument aan de Provincialeweg 12 te Heiligerlee
9. Monument Hoorn, Roodesteen 1 en Achterom 6 te Hoorn
10. Monument IJsselstein, kasteeltoren aan het Kronenburgplantsoen 9 te IJsselstein
11. Monument Kampen, Buiten Nieuwstraat 21 en Oudestraat 158 te Kampen
12. Monument Katwijk, grafmonument van Liere aan de Kerklaan 12 te Katwijk
13. Monument Medemblik, kasteel Radboud aan de Oudevaartsgat 8 te Medemblik
14. Monument Middelburg, de Oostkerk aan het Oostkerkplein 1 te Middelburg
15. Monument Naarden, Spaanse Huis aan de Turfpoortstraat 27 te Naarden
16. Monument Naarden, Vesting te Naarden
17. Monument Nijmegen, Kronenburgertoren aan de Parkweg 11 en 99 te Nijmegen
18. Monument Oosterhout, ruïne van Strijen aan de Kasteeldreef te Oosterhout
19. Monument Oostvoorne, Stenen Baak aan de Heindijk te Oostvoorne
20. Monument Oostvoorne, Jacobaburcht aan de Jacoba van Beijerenlaan en Hoflaan te Oostvoorne
21. Monument Rijswijk, gedenknaald in het Rijswijksebos nabij de Vredenburgweg te Rijswijk
22. Monument 's Gravenland, huis Trompenburg met bijgebouwen en grond aan het Zuidereinde 41-43 te 's Gravenland
23. Monument Santpoort, ruïne van Brederode aan de Velsenenderlaan 2 te Santpoort-Zuid
24. Monument Utrecht, Pandhof Sint Marie aan de Mariahoek te Utrecht
25. Monument Veere, Onze Lieve Vrouwenkerk aan de Oudestraat 26 te Veere
26. Monument Veere, Schotse huizen aan de Kaai 25, 25a en 27 te Veere
27. Monument Teylingen, ruïne van Teylingen aan de Teylingerlaan 15, 15b en 15c te Voorhout
28. Monument Zaltbommel, Maarten van Rossumhuis aan de Nonnenstraat 5 en 7 te Zaltbommel
29. Monument Zierikzee, Sint-Lievemonstertoren aan het Kerkplein 2 te Zierikzee
30. Monument Zwolle, Sassenpoort aan de Sassenstraat 53 te Zwolle

EEUWENLANGE FASCINATIE VOOR DE RUÏNE VAN SLOT TEYLINGEN

Patricia Debie e.a.

Sinds jaar en dag is de ruïne van Slot Teylingen (bekend als de ruïne van Teylingen) een belangrijk baken in het kustlandschap van de regio Leiden en Haarlem, ook wel bekend als de Leidse Lustwarande. De huidige restanten van het oude jachtverblijf van de Graven van Holland geven slechts een glimp van haar voormalige imposante verschijningsvorm. Tweehonderdvijftien jaar geleden werd het slot tot een decoratieve ruïne omgevormd en opgenomen als folly in het landschap. Het omliggende landschap is sindsdien drastisch gewijzigd.

In het verleden is al veel geschreven over de bouw- en bewoningsgeschiedenis. In dit artikel wordt de focus juist gelegd op haar omgeving en de relatie die de ruïne heeft met het omliggende landschap en het nabijgelegen dorp Sassenheim. Voorafgaand aan dit artikel is door bureau Debie & Verkuijl uitvoerig archiefonderzoek gedaan waarbij een aantal opmerkelijke kaarten naar boven zijn gekomen. Op basis van dit archiefonderzoek en het gevonden kaartmateriaal is de ruimtelijke ontwikkeling van het slot en haar landschappelijke inbedding in beeld gebracht. De bevindingen uit dit onderzoek zijn door Debie & Verkuijl in een uitgebreide rapportage beschreven. Een beknopte samenvatting kunt u teruglezen in dit artikel.

Een strategische ligging

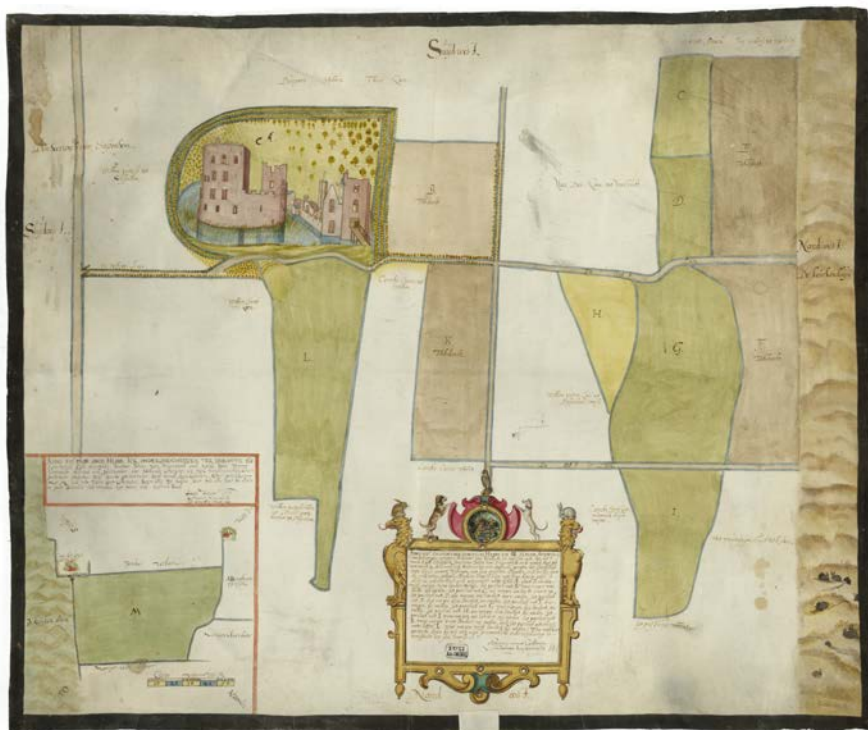
De ruïne van Teylingen maakt onderdeel uit van een sterk gevarieerd kustlandschap. Dit landschap wordt gekenmerkt door een afwisseling van jonge en oude duinen, strandwallen en vlakten. Hierdoor zijn er vele overgangen te ontdekken tussen hoge en droge en lage en natte gebieden. De ruïne is gelegen in dit landschap van door strandwallen ingesloten strandvlakte. Van deze oude omringende strandwallen is nog maar weinig terug te vinden door het recente gebruik van de grond voor de bloembollenteelt. Het kustlandschap is altijd een aantrekkelijk gebied geweest voor vestigingen. De oudste bewoning centreerde zich voornamelijk rond de riviermondingen op de meest oostelijk gelegen strandwallen.

Tijdens de Middeleeuwen was er sprake van een *slot* “Teylynge”. Het slot werd in de Hoge en Late Middeleeuwen uitgebreid met een ringmuur uit steen en een nieuw poortgebouw. Daarnaast vonden er meerdere verbouwingen plaats op de voorburcht en aan de donjon.¹ Een kaart uit 1596 toont deze concentrische ligging van het slot, dat in deze periode al gezien kan worden als ruïne. (zie afb. 1)

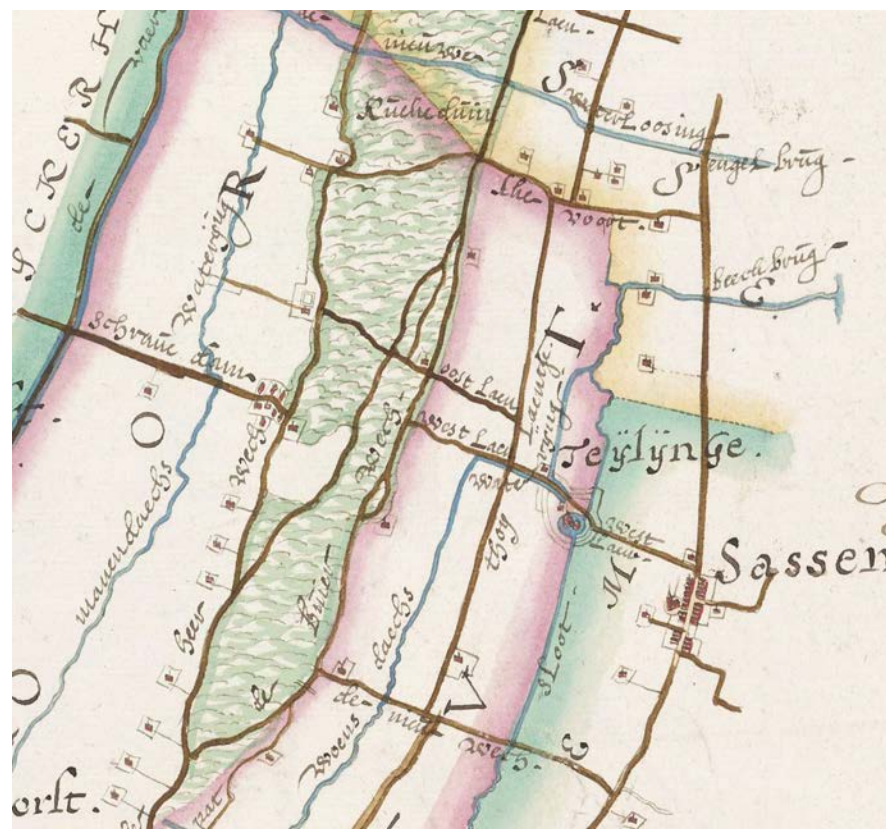
¹ Annema, W. en Kamphuis, J., *Bouwhistorische documentatie en waardebeoordeling: Voorhout, Ruïne van Teylingen deel 1*, Den Haag 1994, IV-XII.

1. 1596 – ‘Kaart des Graeffelickheijts huijse genomt Teijlingen met sijne grachten, cingelen ende landen dear ende omme gelegen.’ (Nationaal Archief, inv. nr. NL-HaNA_4.VTH_2317)

De kaart van 1615 maakt duidelijk dat de hoofdstructuren rondom het slot al vast liggen: de Scheysloot en de Teylingerlaan die als zichtassen in een ‘assenkruis’ zijn vormgegeven. Deze hoofdstructuren zijn nog steeds aanwezig en herkenbaar. (zie afb. 2) Opmerkelijk is de verbintenis met de kerktoeren van Sassenheim die met de knik in de Teylingerlaan ter plaatse van het slot benadrukt wordt. Het gebouw wordt omsloten door een historisch wegenstelsel. Een groot deel van deze historische wegen lopen langs de flanken van de hoger gelegen strandwallen.

2. 1615 - Slot Teylingen met rondom mogelijk wallen, Floris Balthasars samen met zijn zoon Balthasar Floriszoon van Berckenrode. (Hoogheemraadschap van Rijnland, inv. nr. A-4178)

Een dergelijke strandwal is zo opgebouwd dat zowel ten westen, als ten oosten op de flank zich een weg bevindt. Hierbij wordt er een onderscheid gemaakt tussen de minder belangrijke “Buurweg” of in dit geval “de Buer Wech” en de hoofdroute die wordt beschreven als de Herenweg of “Heer wech.” De Hereweg was hierbij de belangrijkste laan die vaak van stad tot stad liep. Teylingen is door middel van een kaarsrechte zichtas, de Teylingerlaan, met dit wegenstelsel verbonden.

Door middel van een dwarsweg wordt de Buurweg op de strandwal verbonden met de andere Hereweg. De Scheysloot en Woensdagsche watergang komen daarnaast uit op de omringende slotgracht. Door de aanleg van dit wegensstelsel, was het oude slot Teylingen tevens verbonden met andere landgoederen en kastelen die hoofdzakelijk op de hoger gelegen zandgronden lagen in de lengterichting van de strandwallen.

De strategische ligging van Teylingen past deels binnen het kader van de klassieke Italiaanse architectuurprincipes van Andrea Palladio uit 1569. Hierbij wordt met behulp van assenstelsels de ligging van een kasteel ten opzichte van een kerk benadrukt, zoals ook het geval is bij Teylingen. (zie afb. 3) De verbintenis tussen kasteelheer en kerk wordt daarmee letterlijk uitgedrukt.² De reden waarom Teylingen zo strategisch gepositioneerd is in het landschap, kan te maken hebben met het feit dat het in dertiende eeuw werd gebouwd als waterburcht die diende ter bescherming van de invallen van de West-Friezen.³ In deze tijd was Willem van Teylingen de eerste eigenaar van het destijds leengoed Teylingen. Het slot bleef eigendom totdat het geslacht Teylingen was uitgestorven. Tot 1238 was dit gebied leengoed van de graaf van Holland. Na 1328 werd het vooral doorgegeven aan de houtvesters van de graaf van Holland.

Van slot naar ruïne: De ruïne van Teylingen vlak na de Tachtigjarige Oorlog

De eerste keer dat het slot verviel tot een ruïne was tijdens de eerste jaren van de Tachtigjarige Oorlog (1586-1648), ook bekend als de Opstand. Rond 1572/1573 werd een groot deel van de omringende bebossing gekapt en tijdens de Opstand werd het slot compleet verwoest. Het eerste beeldmateriaal vlak na deze verwoesting is afkomstig uit 1596.⁴ Het gaat

² Debie, P., *Place-making with avenue systems, a Dutch planning design tradition*, IPHS 2016, Delft 2016, 4.

³ Rijken, H., *De Leidse Lustwarande. Geschiedenis van tuinkunst bij kastelen en buitenplaatsen rond Leiden, 1600-1800*, Leiden 2005, 20-22.

hierbij om een kaart met het volgende bijschrift: “des Graeffelickheijts huijse genomt Teijlingen met sijne grachten, cingelen ende landen dear aen ende omme gelegen”.⁵ Hoewel het hoofgebouw in deze periode verwoest is, zijn de oude hoofdstructuren nog duidelijk zichtbaar. Dit is de eerste afbeelding van de ruïne die we kennen. De plattegrond is met een perspectief ingevuld. We zien rondom het slot en het hoofgebouw een brede slotgracht, een voorburcht en driedubbele watergangen met windsingels. Daarnaast is het poortgebouw afgebeeld en worden jachtgronden op de kaart weergegeven met een valk en een hazewindhond; de symbolen van het jachtrecht. De kaart had hoofdzakelijk als doeleinde om het bezit van de eigenaar te tonen. Om deze reden is er niet op schaal getekend. (zie afb. 1)

3. Teylingen met het assenkruis en het zicht op de kerk.

⁴ NA, inv. nr. NL-HaNA_4.VTH_2317

⁵ NA, inv. nr. 4.VTH, Kaart van het huis te Teijlingen, met de tuinen en boomgaarden en Teijlingerlaan. 26 Augustus 1801.

De kaarten uit 1596 en 1615, waarvan laatstgenoemde al eerder is aangehaald, schetsen een beeld van een centraal gelegen ruïne. Op een meer gedetailleerd niveau is er een schets gemaakt van het bezit en de verschillende lanen die van de ruïne naar de aangrenzende gronden lopen. De centrale toegangslaan bepaald door de Teylingerlaan is duidelijk zichtbaar. Deze vervolgt zijn weg langs het hoofdgebouw en gaat daarna over in de *West Laen*. De Teylingerlaan was met laanbomen beplant en vormde een kaarsrechte zichtas vanuit de ruïne met het dorp Sassenheim en de Heereweg.

Voor het eerdergenoemde gebruik van de klassieke Italiaanse architectuurprincipes bij Teylingen, kunnen in deze periode meerdere verklaringen worden gevonden. Deze principes zijn namelijk veelvuldig door het Hollandse stadhouderlijk hof geïntroduceerd in parken. Teylingen was het ambtscentrum van de houtvesterij. Het houtvesterschap werd in 1477 verbonden aan het stadhouderschap van Holland. De stadhouder zelf was daarbij de opperhoutvester.

Eén van deze houtvesters was Johan van Wassenaar-Duivenvoorde die in 1594 tot luitenant-houtvester was benoemd. Hij was de toenmalige eigenaar van Teylingen en liet het gebouw tussen 1605-1615 herstellen. Tevens werd de oude toren van een dak voorzien tijdens het Twaalfjarig Bestand (1609-1621). Dit herstel vond echter enkel plaats onder een aantal door Wassenaar-Duivenvoorde gestelde voorwaarden. In de overeenkomst die opgesteld is in deze periode, staat dat het nageslacht gedurende vijftien jaar moest kunnen profiteren van de opbrengsten van de omringende gronden. Deze overeenkomst geeft een bron aan informatie over wat er rondom de ruïne van Teylingen te vinden was qua aanleg in het begin van de zeventiende eeuw. Hierin staat onder andere geschreven dat de

boomgaarden en houtakkers opnieuw beplant en in cultuur gebracht moesten worden. Daarnaast wordt er gesproken over “fruyt-bomen ende topgaende hout als Abeelen, Ypen, Linden, Eycken (...)”. Qua fruitbomen waren er onder andere kersen- en pruimenbomen te vinden. In het archiefstuk uit 1611 wordt er gesproken over het verhuren van deze gronden, waar de verschillende lanen eveneens onder horen.⁶ Geconcludeerd kan worden dat het omliggende parkbos grotendeels gekapt zal zijn geweest.

4. 1640 - Het slot Teylingen na herstel met het nieuwe dak. (Rijksmuseum Amsterdam, inv. nr. SK-A-608)

⁶ NA, toeg. nr. 3.01.31, inv. nr. 164.

De oude kastelen verloren in de zeventiende eeuw grotendeels hun defensieve functie en nieuwe terreinuitbreidingen werden mogelijk. Meerdere nieuwe gebouwen in de nabijheid van de ruïne werden aangelegd, waaronder een nieuw tweebeukig woonhuis dat rond 1614 bewoond werd door de zoon van Johan van Oldenbarnevelt, Reinier van Oldenbarnevelt (1588-1623). Het woonhuis en de tuinaanleg waren gerealiseerd in een Hollandse Renaissancestijl. Tijdens deze jaren werd de ruïne opnieuw van een dak voorzien en hersteld. De prent van 1640 toont de herstelde situatie. (zie afb. 4)

De overgang naar een geometrische parkaanleg

Aan het einde van de Vrede van Munster werd er ruimte gemaakt voor een grootse parkaanleg. Tussen 1642 en 1646 zijn door Jan Janszoon Douw en Steven Pieterszoon van Brouckhuijsen opmetingen gedaan die een beeld schetsen van het slot en haar omliggende gronden.⁷ Deze opmetingen waren de voorbereiding van een nieuwe geometrische parkaanleg in een Hollands Classicistische stijl die pas een eeuw later afgerond werd. De kaart *t'Hoogheymraedschap van Rhijnland* uit 1647 laat deze eerste verandering duidelijk zien. (zie afb. 5) Het bestaande terrein werd uitgebreid met nieuwe gronden aan de west- en zuidzijde van de ruïne. Uit de opmetingen blijkt dat een deel van de wallen, de omgrachting en oude sloten gewijzigd werden. Daarnaast werden nieuwe lanen aangelegd en bestaande lanen uitgebreid en werden aan weerszijden van de Westlaen elstakkers aangeplant. De getoonde uitbreidingen en nieuwe lanen resulteerden in de hoofdstructuur in Hollands Classicisme met een meer geometrische parkaanleg; van detailinvullingen binnen die hoofdstructuur is dan nog niets bekend.

Het complex van gebouwen, dus ook het slot, vormden niet meer het middelpunt of 'snijpunt' van lijnen van de geometrische parkaanleg. Een middenas werd aangezet met de Teylingerlaan aan de zuidzijde als zichtas van het slot richting Sassenheim.

5. 1647 - Jan Janszoon Douw en Steven Pieterszoon van Brouckhuijsen. (Hoogheemraedschap van Rijnland, inv. nr. A-4273)

⁷ Hoogheemraedschap van Rijnland, toeg. nr. 30.

In de periode tussen 1745 en 1801 is er een verdere invulling gemaakt van de nieuwe zeventiende-eeuwse parkaanleg. De kaart van 1801 die verderop zal worden besproken, kan daarbij worden gezien als het hoogtepunt van deze aanleg. In 1745 verschijnt de bundel *Tegenwoordige staat der Vereenigde Nederlanden*. Hierin wordt ook Teylingen kort benoemd. Auteur Thomas Salmon schrijft over een “Huis en Slot” met “Tuinen, Boomgaarden, Singels, Vyvers en Beplanting omtrent 24 Morgen groot, en door den tegenwoordigen Luitenant Houtvester op nieuw in een goede en sierlyke orde aangelegd en beplant”.⁸ De destijdsse eigenaar van Teylingen was de Luitenant Houtvester Adam Adriaan van der Duyn. In 1750 werd door de Heren van de staten van Holland en West-Friesland nog een deel van de grond aangekocht. In de akte, die te vinden is in de Rechterlijke Archieven, wordt er gesproken van een uitbreiding van de plantage aan het huis Teylingen.⁹ Een reisverslag dat achttien jaar hierna verschijnt geeft een beeld van het slot in de achttiende eeuw. Het oude slot diende in deze tijd als een gevangenis. De reizigers beschrijven ook de omringende aanleg. Zij spreken van een “tot vermaak welaangelegde Wandelplaats” en vermelden verschillende nieuw aangelegde wandellanen als onderdeel van een geometrisch parkaanleg.¹⁰

De meest opmerkelijke en belangrijkste kaart; “De Kaarte van het Jacht Huijs te Teilingen” toont het slot en haar nieuwe geometrische parkaanleg. (zie afb. 6) Deze is heden ten dage nog steeds te bewonderen in het Nationaal Archief. De kaart is in 1801 vervaardigd door landmeter G. van der Linden, maar geeft de aanleg weer die al rond 1750 gerealiseerd was. De titel geeft daarbij al een aanzienlijke beschrijving over wat er te vinden was qua aanleg, namelijk: “Gebouwen, Tuijnen, Boomgaard, Plantagien,

Bosschen, wegen, Laanen, Paden, vijvers, wateren en slooten (...).” Rond deze periode zijn er plannen om de oude ruïne te verkopen, waarvoor mogelijk deze kaart is opgesteld.¹¹

Vanwege de hoge mate van detaillering, is het van belang om de kaart per segment te bestuderen. Met name het lanenstelsel is uitvoerig ingetekend op deze kaart. Eén van de opvallendste elementen is daarmee de Teylingerlaan die als een uitklapbaar gedeelte is toegevoegd. De Teylingerlaan buigt ter hoogte van het omgrachte slot naar het oosten en gaat over in de Westlaan oftewel Groene Laan. De Noordwestelijke grens van het grondgebied wordt gevormd door de Agtherweg oftewel Donkere laan. Voor de toegangsbrug tot de voorburch ligt een cirkelvormig grasveld waar een memorieboom voor Jacoba van Beieren is geplaatst.

⁸ Salmon, T., Wagenaar, J., en Van Goch, M., *Tegenwoordige staat der Vereenigde Nederlanden*. Zesde deels, eerste stuk, Amsterdam 1745, 322.

⁹ EL, toeg. nr. 631, Voorhout: Rechterlijke Archieven 1581-1811, inv. nr. 15 1744-1758.

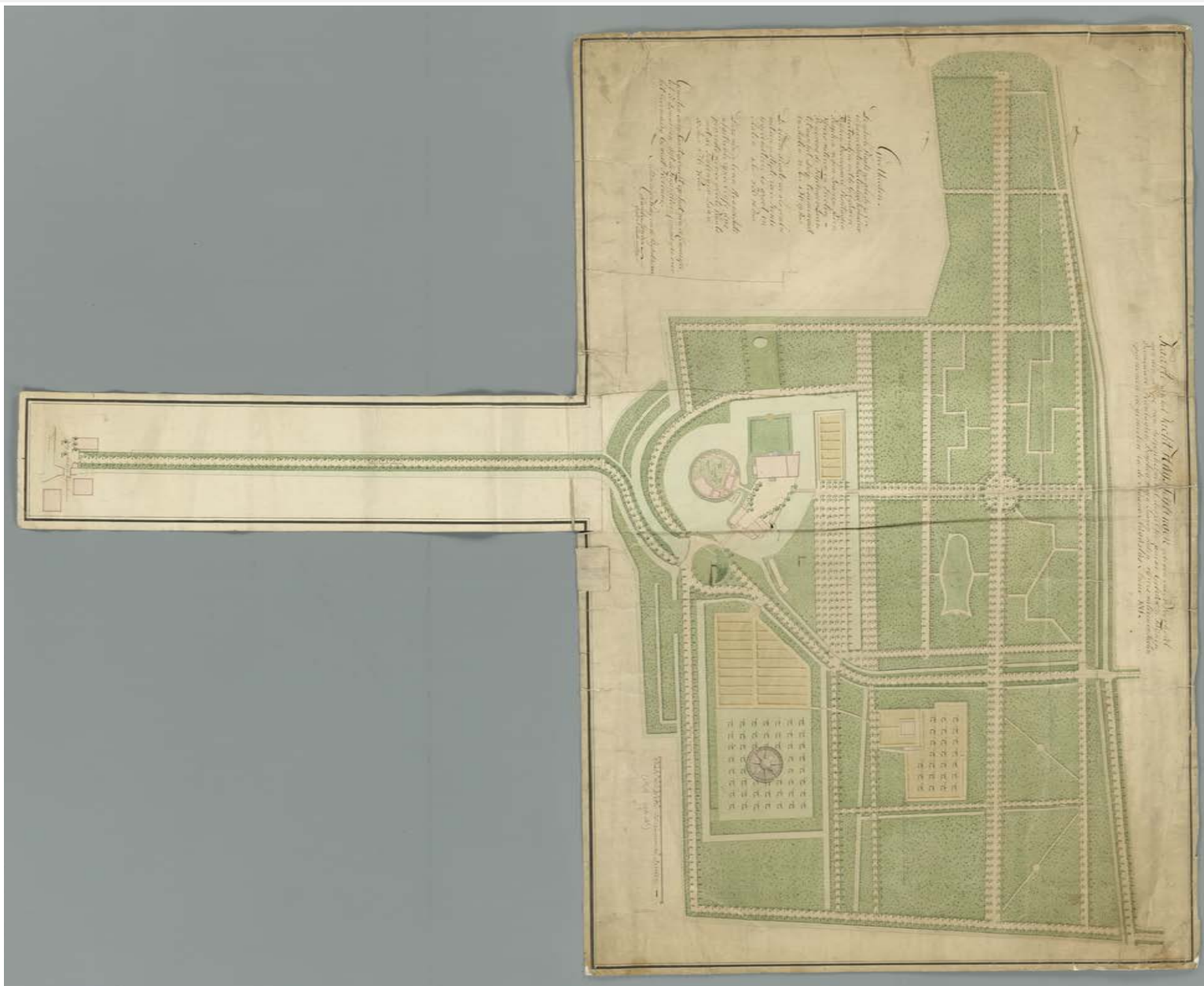
¹⁰ Loveringh, J., *Historische en natuurkundige lente-reis door Zuid- en Noord-Holland en een gedeelte van het Sticht van Utrecht*, Amsterdam 1768, 85-88.

¹¹ NA, toeg.nr. 4.VTH, inv.nr. 2321, *Kaart van het huis te Teilingen, met de tuinen en boomgaarden en Teilingerlaan. 26 Augustus 1801.*

6. 1801 – 'Kaarte van het Jacht Huijs te Teijlingen.' (Nationaal Archief Den Haag, inv. nr. 00013001008)

De gronden die het slot omringden leverden vermaak, maar werden hoofdzakelijk gebruikt voor productie en economisch nut. Zo was er naast de boomplantage bestaande uit zes rijen bomen een duiventil, vinkenbaan en moestuin te vinden. Daarentegen zijn er ook veel esthetische elementen te ontdekken, waaronder de bijzondere vormen die naar voren komen in het noordwestelijk gelegen parkbos. Dit parkbos is met de Middel Laan langs een nieuw assenkuis opgezet van twee brede lanen, die min of meer in het verlengde van de Teylingerlaan ligt. Op het kruispunt ligt een cirkelvormig plein beplant met een dubbele laanbeplanting aan weerszijden. De cirkel wordt geaccentueerd met negen vrijstaande bomen. Rond deze cirkel liggen vier bijzondere bosvakken die elk hun eigen markante asymmetrische invulling kennen, die bepaald wordt door een grillige padenstructuur in Rococo stijl. Dergelijke vormen komen terug bij bijvoorbeeld de parkbossen van de buitenplaatsen van De Hartekamp te Heemstede, Endegeest in Oestgeest en het Hardersbos in Harderwijk. Omdat een aantal van deze voorbeelden dateren van rond 1700, kunnen deze Rococo bosvakken met hun eigenaardige padenstructuur op Teylingen ook van eerder dateren. Aan de noordoostzijde is een woning afgebeeld die ook wel bekend stond als Klein Teylingen. De gronden gelegen boven de woning kennen twee diagonale paden met in het midden een cirkel. Gelegen in de directe nabijheid van de woning bevindt zich een moestuin, broeibakken, een boomgaard en een muur van leifruit.

Op de kaart van 1801 staat het slot, in tegenstelling tot het materiaal uit 1647, wel weer als centraal middelpunt. We zien het slot met de omringende muren, maar ook de voorburch met het complex aan gebouwen waaronder de houtvesterswoning en het poortgebouw. Dit complex wordt omzoomd door twee bomenrijen. Aan de noordzijde van de houtvesterwoning ligt een door hagen omzoomde tuin met een centraal gesitueerde ovale vijver. Zichtlijnen leiden naar de verderop gelegen Roode Molen en Voorhout. Door middel van twee verschillende boomrijen wordt een grens getrokken tussen de grasstrook en het hakhout. Met deze gecreëerde zichtas wordt wederom de relatie tussen Slot Teylingen en het omringende landschap duidelijk.

Veranderingen op het erf in de negentiende eeuw

De negentiende eeuw was voor de ruïne van Teylingen een periode van grootschalige veranderingen. Deze veranderingen resulteerden onder andere in een kentering in de relatie tussen de ruïne en het omringende landschap. Na het verschijnen van de kaart uit 1801, werd in datzelfde jaar het eerste deel van Teylingen verkocht aan Matthias van Temminck (1734-1814). Het ging hier om de noordwest gelegen hoek waarop de woning stond van Klein Teylingen. Van Temminck was de eigenaar van de aangrenzende buitenplaats Berg en Daal.¹²

Een jaar na de verkoop werd er een begin gemaakt met de afbraak, zoals blijkt uit een advertentie in de *Leydse Courant*.¹³ Na 1802 bleven een aantal restanten nog zichtbaar, zoals de ringmuur en de oude torenmuren. De omringende gebouwen werden afgebroken als ook de bijbehorende bruggen en hekken. In 1803 verscheen er in de *Oprechte Haarlemse courant* een advertentie over de veiling. Dit artikel geeft veel weg wat er qua parkaanleg nog aanwezig was. Zo wordt er gesproken over eiken, beuken, iepen en lindes.¹⁴ De bijbehorende conditiën en voorwaarden van deze

¹² EL, toeg.nr. 631, Voorhout: Rechterlijke Archieven 1581-1811, inv.nr. 18, 1793-1804.

¹³ *Leydse courant*, 20 januari 1802.

¹⁴ *Oprechte Haarlemse courant*, 6 januari 1803.

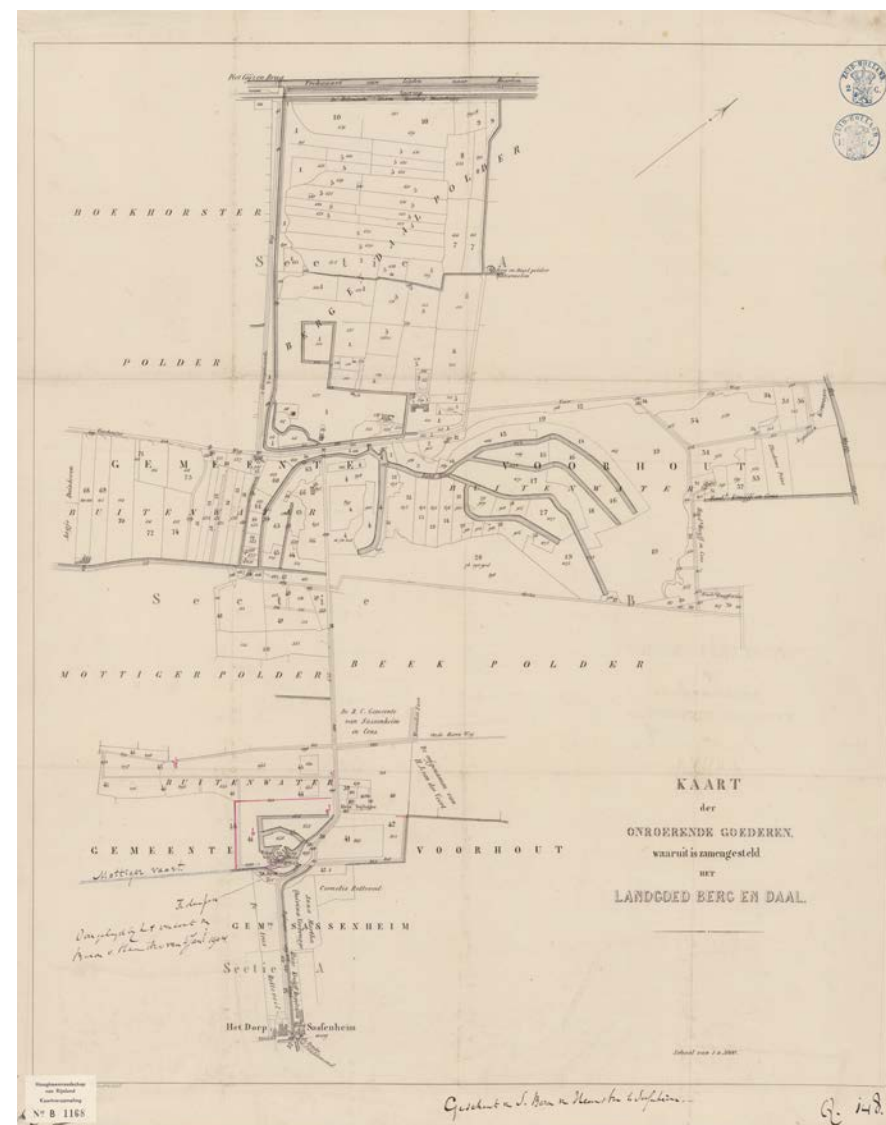

veiling spreken van het behoud van de oude toren en ringmuur als monument.¹⁵ Een aantal jaren na de verkoop vond er een houtveiling plaats waarbij een partij van 800 iepen, beuken, eiken, abeelen en lindes voor de houtopbrengst ter kap worden aangeboden. Daarnaast wordt er gesproken van essen, elzen en een partij vruchtbomen.¹⁶

De koper van Teylingen was Agatha Wilhelmina Twent (1768 – 1838) die gehuwd was met Otto Anne graaf van Bylandt (1766 – 1857).¹⁷ Zij hadden in een eerder stadium Berg en Daal gekocht. Door deze koop kwamen Berg en Daal en Teylingen samen, waardoor de ruïne onderdeel werd van de buitenplaats. Deze verbintenis wordt aangegeven op een landmeterskaart uit 1857 waarbij de ruïne verbonden is met de buitenplaats door het westelijke deel van de Teylingerlaan.¹⁸ (zie afb. 7) Deze kaart was vermoedelijk opgesteld voor de aansluitende verkoop van het geheel. In 1857 werd er een aankondiging gedaan voor de veiling van Berg en Daal en daarmee ook voor het huis Teylingen en de bijbehorende laan.¹⁹ Opvallend aan deze aankondiging, is het feit dat er wordt vermeld dat de omringende wei- en hooilanden geschikt zijn voor de bollenteelt. De bollenteelt speelde namelijk vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw een belangrijke rol binnen de landbouw van deze streek.

In de tweede helft van de negentiende eeuw kwam de ruïne in het bezit van de gebroeders Teylingen, Jhr. Hilvaart Theodorus van Teylingen, Heer van Hilvarenbeek (1780-1865) en Jhr. Mr. Diederik Gregorius van Teylingen van Kamerik (1784-1872). Wederom werd er in de krant benadrukt dat het gebouw als monument moest worden gezien.²⁰ In deze periode vond de houtverkoop plaats van circa 800 bomen bestaande uit iepen, essen en kastanjes. Eén van de latere beschrijvingen van de ruïne en haar omringende gronden kwam naar voren in een reisverslag genaamd *Wandelingen door Nederland met pen en potlood uit 1882*.

7. 1857 - In de eerste helft van de achttiende eeuw maakt Teylingen deel uit van Berg en Daal. (Archief Rijnlant, inv. nr. B-1168)

Hierin staat geschreven dat de zijweg van de Teylingerlaan bestaat uit jonge en mogelijk ook nieuw aangeplante eiken. Volgens de auteur J. Craandijk zijn daarnaast de oude bruggen verdwenen waardoor het voorplein onbereikbaar is geworden.²¹

Na de bewoning van Teylingen door de twee broers, blijven de gronden voor een lange tijd nog in het bezit van het nageslacht. De Teylingerlaan werd uiteindelijk doorverkocht aan de baron van Heemstra uit Sassenheim in 1877. De gehele ruïne werd uiteindelijk geschonken aan het Rijk in 1889. Deze schenking werd gedaan door Van Teylingen. Plannen van de gemeente Sassenheim om op de voormalige voorburcht een kleine vuilnisbelt te plaatsen, zijn maar deels doorgevoerd door protest van de gemeente Voorhout.²²

Vervagen van de oude parkaanleg in de twintigste eeuw

In de twintigste eeuw vervaagden de contouren van de geometrische parkaanleg die zo uitvoerig waren ingetekend op de kaart van 1801. Deze vervaging was het resultaat van veranderingen die plaatsvonden vanwege de ingezette bollenteelt. Stedenbouwkundige wijzigingen hadden daarbij een direct effect op de ligging van de ruïne van Teylingen ten opzichte van het landschap. De bollenlanden, waar in het deel hiervoor al over werd geschreven, werden in de twintigste eeuw op grote schaal aangelegd. Hierdoor veranderde niet alleen het uiterlijk van het dorp, maar ook het erf van de ruïne van Teylingen. Verderop in dit artikel zal de omvorming van de omliggende gronden tot bollenteelt worden gevisualiseerd met fasekaarten.

In het begin van de twintigste eeuw waren zowel de ruïne als de gronden in het bezit van Theodoor Willem Lodewijk Baron van Heemstra. Deze eigenaar liet de oostelijk gelegen gracht rechte trekken. Hierdoor ontstond er een betere doorvaart tussen de Mottingervaart en de Teylingervaart. Daar stond echter tegenover dat de oorspronkelijke “oude bocht” in de gracht werd gedempt, zoals gevonden fotomateriaal beaamt. Hierdoor veranderde niet alleen de naburige watergang, maar ook de ligging van de ruïne. Naast de demping van deze oude bocht werden ook de twee watergangen die zich bevonden aan de west- en zuidzijde van de burcht dichtgegooid. Rond de verkoop in 1904 werden uiteindelijk de oude lanen, bossen en bouwlanden omgezet in bollenland. Deze bollenlanden strekten zich ver uit dankzij de demping van de eerdergenoemde grachten.

¹⁵ NA, toeg. nr. 2.04.13 Ministerie van Binnenlandse Zaken: Afdeling Kunsten en Wetenschappen, inv. nr. 1381 Voorhout (Zuid-Holland): Slot Teylingen, (1803) 1877 – 1900, 1 omslag.

¹⁶ *Oprechte Haarlemse courant*, 22 februari, 1803.

¹⁷ EL, toeg.nr.631, Voorhout: Rechterlijke Archieven 1581 – 1811, inv. nr. 19, 1803-1808. Op 29 maart 1805 te Den Haag vastgelegd en op 1 maart 1808 te Voorhout bevestigd.

¹⁸ Archief Rijnland, inv.nr. B-1168

¹⁹ *Dagblad van Zuidholland en 's Gravenhage*, 26 juli 1857.

²⁰ *Oprechte Haarlemse Courant*, 30 november 1857.

²¹ Craandijk, J., *Wandelingen door Nederland met pen potlood*, deel 6, Haarlem 1882, p. 259-265.

²² EL, toeg. nr. 06608, inv. nr. 392 *Stukken betreffende de oprichting van een vuilnisbelt aan de Teylingerlaan in 1903, 1902-1903.*

Tot 1918 en 1919 bleef het goed in het bezit van het geslacht Teylingen. Hier kwam echter een einde aan bij de verkoop van de gronden aan weerszijden van de oude Teylingerlaan waarbij alle aangrenzende percelen nu waren ingericht als bloembollenland.²³ Met deze inrichting verdween ook de tol die werd geheven aan deze laan naar Sassenheim. Daarmee zouden wederom verschillende bomen worden geroid.²⁴ Dit waren er in totaal circa 270.²⁵

De Teylingerlaan was in deze tijd volledig in het bezit van de gemeenten Sassenheim en Voorhout. Uiteindelijk werd in hetzelfde jaar een groot deel van de bollenlanden verkocht, waardoor een aanzienlijke versnippering van de gronden plaatsvond.

De bebouwing van Teylingen nam, net als de omringende bollenvelden, na 1900 sterk toe. Deze bebouwing kende in deze streek haar eigen karakteristiek. Hierbij werd er tegenover de bollenvelden meerdere zogenoemde “kwekersvilla’s” aangelegd, meestal met kenmerken van de art nouveau. Onder leiding van de Amsterdamse architect J.P. Oudshoorn werd daarvoor een stedenbouwkundig plan opgesteld.²⁶ In 1925 werd er een begin gemaakt met het bebouwen van de Teylingerlaan. De bocht in de laan die zich bevond in de directe nabijheid van het slot werd hiervoor recht getrokken. De eerste woningen en bedrijfsgebouwen waren dan ook gecentreerd op dit stuk. Doordat er nu zowel aan de westelijke zijde als aan de oostelijke zijde werd gebouwd, veranderde het zicht vanuit de omsloten omgeving op de ruïne en vice versa. Dit gebied slibde op den duur langzaam dicht.

²³ EL, toeg. nr. 0660B, inv. nr. 245 *Catalogus van de openbare verkoping van de bloembollentuinen ‘Teylingen’ en ‘Sixenburg’ met drie woonhuizen en een bloembollenschuur aan de Teylingerlaan en de Oude Heerenweg onder Voorhout, en van een woonhuis met erf en schuren aan de Oude Heerenweg te Voorhout, 1919. Met plattegrond.*

²⁴ *Het Vaderland: staat- en letterkundig nieuwsblad*, 9 april 1920.

In 1935 werd de Carolus Clusiuslaan aangelegd in het verlengde van de Teylingerlaan. Door de aanleg van deze nieuwe weg werd de Teylingerlaan ontlast. Daar stond echter wel tegenover dat de oude noordelijke gronden van de ruïne werden doorsneden. Deze weg werd eveneens verbreed. Gedurende de tweede helft van de twintigste eeuw vond er een verdere verdichting plaats van de Teylingerlaan. Door deze verdichting en stedenbouwkundige wijzigingen verloor de ruïne van Teylingen haar relatie met de omringende omgeving, maar ook met de verderop gelegen buitenplaatsen. Andere buitenplaatsen uit deze streek hadden te maken met afbraak en verkaveling. Voorbeelden hiervan zijn onder andere de buitenplaats Ter Leede, die vanaf 1928 werd verkaveld wegens een kleinschalige uitbreiding. De onderlinge relatie met de kastelen uit deze regio, die eerder al beschreven werd, raakte daarnaast eveneens vertroebeld.

De tweede helft van de negentiende eeuw stond ook in het teken van herstel. Sinds 1976 heeft de Stichting Slot Teylingen gepleit voor het historisch belang van de ruïne en bovenal haar landschappelijke inbedding. Dit werd onder andere bewerkstelligd met het uitgraven van de in 1970 dichtgegooide gracht die te vinden was ten westen van de voormalige voorburcht. Dit werk werd uiteindelijk voltooid in 1983-1984. Deze uitgraving komt onder andere naar voren op kaartmateriaal van het kadaster waarbij de eerste inmetingen zijn gedaan.²⁷

²⁵ EL, toeg.nr. 0660B, inv. nr. 457.

²⁷ Kadaster archieven Voorhout Veldwerk 739.

Folly in het landschap: De huidige situatie van Slot Teylingen

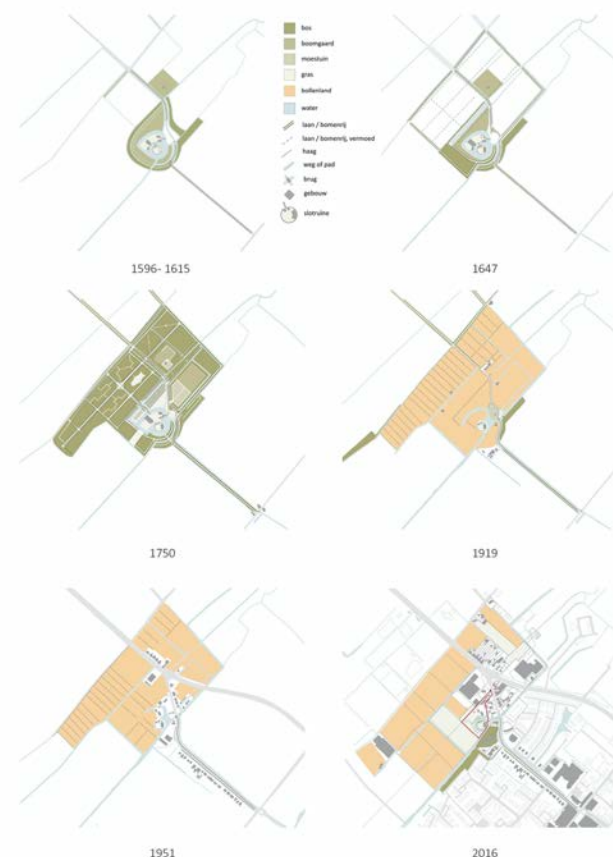
Aan het begin van deze eeuw vonden er nog een aantal gebeurtenissen plaats rondom het oude slot. Na het uitgraven van de gracht werden er in de daaropvolgende decennia meerdere stukken grond opgekocht. Deze aankopen werden gedaan met de gedachte dat er een nieuwe aansluiting moest worden gecreëerd op de al aanwezige Teylingerlaan. De meest recente aankoop werd gedaan in 2005-2006. Uiteindelijk vond in 2016 de overdracht van het eigendom van Rijkvastgoedbedrijf naar Stichting Monumentenbezit plaats.

De begrenzing van het gebied van Teylingen die getoond werd op 1801, beperkt zich tegenwoordig enkel nog maar tot de ruïne zelf en een klein deel van het aangrenzende gebied, zoals aangegeven op afbeelding 1. Deze veranderingen komen tevens duidelijk naar voren op een aantal kadastrale kaarten afkomstig uit het kadastrale archief. Daarbij vonden er ook aanpassingen plaats aan de nabij gelegen waterpartijen en waterlopen. De opeenvolgende fasekaarten geven inzicht in de markantste wijzingen die hebben plaatsgevonden. (zie afb. 8)

Slotbeschouwing

Uit het historisch onderzoek van Debie & Verkuil is gebleken dat Slot Teylingen door de eeuwen heen altijd als een markante folly in het landschap heeft gestaan. De ruïne van Teylingen is daarbij niet de enige. Verspreid over heel Nederland zijn meerdere kasteelruïnes te vinden die dienst hebben gedaan als folly. Het landschap versterkt daarbij het romantische beeld op de ruïne en vice versa. Opvallend is het feit dat een zeer groot deel van de oude parkaanleg, die hiervoor uitvoerig is onderzocht, tegenwoordig enkel nog terug te vinden is in de eerder gewijzigde laanbeplanting van de Teylingerlaan en enkele summiere watergangrestanten. Van het park, zoals getekend op de kaart van 1801, is nauwelijks iets terug te vinden. Deze kenmerkende geometrische aanleg keert enkel nog terug op zeer kleine schaal in de directe omgeving van de

8. Fasekaarten, Debie & Verkuil.

ruïne. De genoemde zichtassen naar het omliggende landschap zijn verdwenen door de stedenbouwkundige wijzigingen die gedurende meerdere eeuwen werden doorgevoerd. Debie & Verkuil heeft in haar rapport geconcludeerd dat er ondanks deze wijzigingen, vele kansen liggen om de ruïne weer als belangrijk baken in het landschap herkenbaar te maken.

Bronnenlijst

Literatuur

- Annema, W. en Kamphuis, J., *Bouwhistorische documentatie en waardebeoordeling: Voorhout, Ruïne van Teylingen deel 1*, Den Haag 1994.
- Debie, P., *Place-making with avenue systems, a Dutch planning design tradition*, IPHS 2016, Delft 2016.
- Rijken, H., *De Leidse Lustwarande. Geschiedenis van tuinkunst bij kastelen en buitenplaatsen rond Leiden, 1600-1800*, Leiden 2005.
- Craandijk, J., *Wandelingen door Nederland met pen en potlood: Deel 6*, Haarlem 1882.
- Salmon, T., Wagenaar, J., en Van Goch, M., *Tegenwoordige staat der Vereenigde Nederlanden. Zesde deels, eerste stuk*, Amsterdam 1745.
- Loveringh, J., *Historische en natuurkundige lente-reis door Zuid-en Noord-Holland, en een gedeelte van het Sticht van Utrecht*, Amsterdam 1768.

Archiefstukken

- NA, Den Haag, toeg.nr. 4.VTH Verzameling Binnenlandse Kaarten Hingman, inv. nr. 2317. *Kaart van des graaflijkheids huis te Teilingenen de daarbij gelegene landen, met eene afteekening van het slot*, 1596 en 1603.
- NA, toeg.nr. 3.01.31, inv.nr. 165 Verslagen van den landmeter betreffende opmeting van land behoorende bij het huis Teylingen 1593 en 1643-1649.
- NA, toeg.nr. 3.01.31 Inventaris van het archief van de Houtvesterij van Holland en West-Friesland, inv.nr. 164 Aanteekeningen betreffende den verhuur van land behoorende bij het huis Teylingen door den houtvester., 1604-1625 en z.j.
- NA, toeg. nr. 2.04.13 Ministerie van Binnenlandse Zaken: Afdeling Kunsten en Wetenschappen, inv. nr. 1381 Voorhout (Zuid-Holland): Slot Teylingen, (1803) 1877 – 1900, 1 omslag.
- NA, toeg.nr. 4.VTH, inv.nr. 2321, Kaart van het huis te Teilingen, met de tuinen en boomgaarden en Teilingerlaan. 26 Augustus 1801.
- Hoogheemraadschap van Rijnland (beeldbank), toeg.nr. 30 Kartografische documenten en technische tekeningen, inv.nr. A-4273, t'Hoogheymraedschap van Rhijnland : [Noordwijkerhout - Hillegom], 1647.
- EL, toeg.nr. 631 Voorhout: Rechterlijke Archieven 1581-1811, inv.nr. 15, 1744-1758.

- EL, toeg.nr. 631 Voorhout: Rechterlijke Archieven 1581-1811, inv.nr. 18, 1793-1804.
- EL, toeg.nr. 631, Voorhout: Rechterlijke Archieven 1581-1811, inv.nr. 19 19, 1803-1808. Op 29 maart 1805 te Den Haag vastgelegd en op 1 maart 1808 te Voorhout bevestigd.
- EL, toeg.nr. 0660B Gemeente Sassenheim (II, 1811-1920), inv.nr. 458 Extract uit het register voor de woordelijke overschrijving der akten van eigendomsovergang inzake de overdracht van de Teylingerlaan met tolhuis en losplaats door jonkheer mr. D.G. van Teylingen van kamerik aan mr. F.J.J. baron van Heemstra, 1877.
- EL, toeg.nr. 0660B, inv.nr. 392 Stukken betreffende de oprichting van een vuilnisbelt aan de Teylingerlaan in 1903, 1902-1903.
- EL, toeg.nr. 0660B, inv.nr. 254 Catalogus van de openbare verkoping van de bloembollentuinen 'Teylingen' en 'Sixenburg' met drie woonhuizen en bloembollenschuur aan de Teylingerlaan en de Oude Heerenweg onder Voorhout, en van een woonhuis met erf en schuren aan de Oude Heerenweg te Voorhout, 1919. Met plattegrond
- EL, toeg.nr. 0660B, inv.nr. 457 Stukken betreffende de (opheffing van de) tolheffing op de Teylingerlaan, onder meer ten behoeve van de verbetering van deze laan, 1915-1918.

Krantenartikelen via Delpher.nl

- Dagblad van Zuidholland en 's Gravenhage, 26 juli 1857.
- Oprechte Haarlemse Courant, 30 november 1857.
- Het Vaderland: staat- en letterkundig nieuwsblad, 9 april 1920.
- Leydse courant, 20 januari 1802.
- Oprechte Haarlemse courant, 6 januari 1803.
- Oprechte Haarlemse courant, 22 februari, 1803.
- Dagblad van Zuidholland en 's Gravenhage, 26 juli 1857.
- Oprechte Haarlemse Courant, 30 november 1857.

ALLES MOET BLIJVEN ZOALS HET WAS

Jeroen van der Werf

“Niet zonder verwondering heb ik mij meer dan eens afgevraagd waar toch de misvatting vandaan komt die, naar wij mogen aannemen, de ouderdom van nature eigen is, daar ze overal bij oude mensen heerst: namelijk dat zij bijna allemaal het verleden prijzen en het heden laken en schande spreken over onze handelingen en zeden en over alles wat zij in hun jeugd niet deden; en daarbij stellen zij ook dat alle goede gewoonten en leefwijzen in onbruik raken, kortom dat alles voortdurend van kwaad tot erger verval.”²⁸

Een citaat dat vandaag nog even actueel is als toen het werd geschreven. Vroeger was alles beter. De huidige maatschappij raakt in verval. Een veelgehoorde klacht. Interessant genoeg is dit citaat afkomstig uit Het boek van de hoveling, dat in 1528 door Baldassar Castiglione is geschreven. De verteller verwondert zich in de betreffende paragraaf over het hierboven geciteerde fenomeen en merkt terecht op dat als dat verval van de maatschappij inderdaad zo erg is, hij en zijn tijdgenoten inmiddels tot het “allerdiepste dieptepunt in het kwaad gezonken zouden zijn”. Dat dit niet het geval is toont de onzinnigheid aan van de gedachte. Het sentiment bestaat echter nog altijd. De wereld verandert. Dingen die vroeger vanzelfsprekend waren, zijn dat nu niet meer. Als het te lastig wordt om daarmee om te gaan, rest de verkettering van het heden, zich uitend in het gevoel dat vroeger alles beter was.

Veranderingen in de leefomgeving kunnen op een soortgelijke houding rekenen. Verandering leidt ertoe dat de rust en schoonheid van de stad, de wijk en de straat onherstelbaar beschadigd worden, de lokale economie in gevaar komt of de waarde van het onroerend goed zal kelderen. Verderf en

verval dreigen aan de horizon. In Naarden is dat zeker ook het geval. Een blik in het verleden kan daarbij heel relativerend werken.

Afb. 1: Luchtfoto van Naarden rond 1925. De stad ligt nog geïsoleerd in vrijwel lege schootsvelden. De doorbraak richting Bussum, de Burgemeester van Wettumweg, is nog niet aangelegd. De burg over de buitengracht (de Kippenbrug) ligt er al wel. (Beeldbank NIMH 2011-1025)

²⁸ Castiglione, B., *Het boek van de Hoveling*, Nederlandse vertaling door Anton Haakman, Amsterdam 1991 (pag. 91)

Bij Koninklijkbesluit van 28 mei 1926 verloor Naarden haar status als vestingwerk. In het boek Naarden 1350-1950 wordt dit door genieofficier C.A. de Bruijn als volgt verwoord:

*“Nimmermeer zou een kanon zijn bronzen monding dreigend verheffen boven de borstweringen van de bastions om een “tot hiertoe en niet verder” toe te roepen aan een belager, noch zijn welgericht vuur afgeven ter verdediging van stad en wal. Naarden had afgedaan als steunpunt in het Nederlandse verdedigingsstelsel, alleen de herinnering aan een groot verleden en de blijvende aanblik van een landschappelijke schoonheid in het heden, bleven bestaan”*²⁹

Spreekt uit dit citaat nog een zekere weemoed. Bij de bewoners van Naarden was daar absoluut geen sprake van. Het opheffen van de rol als vestingwerk was reden voor feest. De vlaggen gingen uit en er werd vuurwerk afgestoken. De minister van Oorlog kreeg een bedankbrief van B&W.³⁰ Het besluit opende de weg naar stadsvernieuwing en stadsuitbreiding. De rol als vestingwerk had deze enorm beperkt. Naarden had al die tijd slechts twee toegangswegen gehad en was gelimiteerd tot de ruimte binnen de muren. Buiten de vesting gold de Kringenwet, die de bouw in de schootsvelden rondom de stad ernstig bemoeilijkte. Naarden had daardoor niet kunnen profiteren van de bevolkingstoename in de regio als gevolg van de komst van de spoorwegen. Mensen die in Amsterdam, Utrecht of Amersfoort werkten konden voortaan eenvoudig met de trein reizen en kozen ervoor zich te vestigen in het Gooi. Bussum en Hilversum, die niet door vestingwerken werden ingedamd, hadden hiervan kunnen profiteren en waren Naarden inmiddels voorbijgestreefd. Met het opheffen van de rol als vestingwerk hoopte de stad die achterstand in te kunnen gaan

halen. In eerdere jaren was hier al een voorzichtig begin mee gemaakt toen het Ministerie van Oorlog de bouw van huizen ten westen van de stad, op de Schapenmeent, had goedgekeurd. Er ontstonden na 1926 al snel plannen voor het afbreken van delen van de vesting en uitbreidingen van de stad. De stadsuitbreidingsambities van de gemeente Naarden gingen voorbij aan het feit dat de vestingwerken sinds 1921 waren opgenomen op de *Voorlopige Lijst der Nederlandsche Monumenten van Geschiedenis en Kunst*.

De vestingwerken waren nog steeds in eigendom van het ministerie van Oorlog, maar daar werden de mogelijkheden onderzocht om het onderhoud ervan over te dragen aan de gemeente Naarden. Daar werd vanuit de gemeente op zich positief op gereageerd maar wel met de vraag om daarbij ook het eigendom aan de stad over te dragen en tevens vrijheid van handelen. Met andere woorden: dat de plaatsing op de Voorlopige Lijst geen hinder zou zijn bij ontwikkelingen van de stad. Een raadslid liet al enigszins doorschemeren wat de gevolgen van een overdracht onder die voorwaarden zouden kunnen zijn:

*“De stad verstikt nog steeds in het dwangbuis der vestingwallen. Al is dit dan een cultuurhistorisch monument, dan gaat het echt niet op een heele stad bij voortdurende daaraan ten offer te brengen. Worden de vestingwallen geslecht, dan zal de gemeente hiervan belangrijke voordeelen hebben. Er zijn heel wat cultuurhistorische monumenten opgeruimd, die heel wat minder sta-in-de-weg waren dan hier de vestingwallen.”*³¹

²⁹ Bruijn, C.A., de en Schukking, W.H., *Naarden 1350-1950*, Leiden 1950 (pag. 140)

³⁰ Kruijf, T., de, *De ontstaansgeschiedenis van de Stichting Menno van Coehoorn en de relatie met Naarden*, dit artikel is te raadplegen op de website van de Stichting Menno van Coehoorn: www.coehoorn.nl (geraadpleegd 6 januari 2020)

³¹ Scheltema, C. (red.) *Een halve eeuw restaureren, de Vesting Naarden*, Utrecht 2014, (pag. 118-119)

Afb. 2: Luchtfoto van bastion Nieuw Molen. Dit is een van de weinige plekken waar na 1926 militaire gebouwen zijn afgebroken. Het laboratoriumgebouw en het munitiemagazijn die hier rond 1878 werden aangelegd werden afgebroken in de jaren '50 van de 20^e eeuw. Later werd er een parkeerterrein op het bastion aangelegd. (Foto Monumentenbezit)

In een ingekomen brief van 7 maart 1928, aan B&W van Naarden, wordt er door verschillende inwoners op gewezen dat er doorbraken in de stadsmuur nodig zijn om de stad te verbinden met de omgeving. De kosten die hiermee gepaard gaan, zouden deels door het Rijk gedragen moeten worden:

“als eereschuld tegenover de door de burgerij van Naarden sinds eeuwen gedragen lasten voor het vaderland, waardoor zij zich niet mochten verblijden in de algemene bloei, waarin de haar omringende Gooische gemeenten zich mochten verheugen. Thans is het uur gekomen om mede te werken aan de bloei dezer gemeente en vragen ondergeteekenden aan

³² Gemeente Archief Gooise Meren en Huizen, correspondentie B&W 96890, 1928/90

*Uw raad wel te willen bedenken dat de besluiten van heden de bloei en welvaart moeten verzeekeren van circa drie duizend uwer ingezetenen en hun nageslacht en verzoeken zij U alle actie er op te willen richten op een uitgebreid en bloeiend Naarden.”*³²

Een plan van G.J. Vos, architect te Bussum, van 25 januari 1928 gaat nog veel verder dan enkele doorbraken. Hij heeft een compleet nieuwe stadsplattegrond uitgewerkt. Op de tekening daarvan is onder het stadswapen geschreven:

*“Wat wilt ge, welvaart of Armoede”.*³³

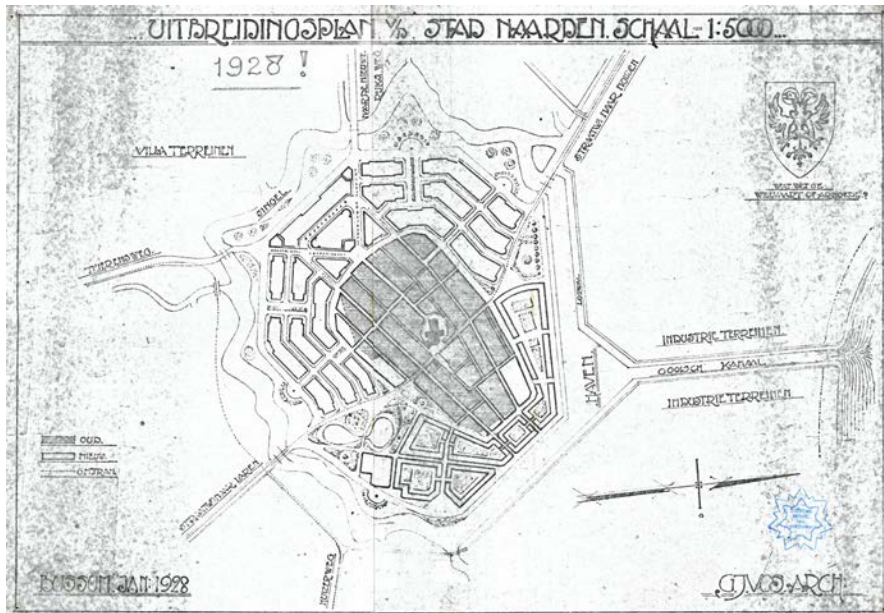
In een omschrijving licht dhr. Vos zijn plan verder toe.³⁴ Eerst schrijft hij in de derde persoon enkelvoud over zichzelf: ”

Hij kent het stadje Naarden en heeft het lief en zou gaarne alles in het werk willen stellen, wat er toe kan bijdragen, de bloei van Naarden te helpen bevorderen, en het uit zijn isolement te verlossen. Als een keurslijf sluiten zware en hoge wallen het in, breede, diepe grachten voltooien die insluiting en de gemeenschap met de omliggende plaatsen is maar op een paar plaatsen, waar de wallen doorgebroken zijn, bewerkstelligd. Als jongeling begreep hij reeds, dat de bloei van Naarden zou kwijnen, en zijn voorspelling is juist gebleken.”

³³ Deze tekening is aanwezig in het archief van de Stichting Menno van Coehoorn onder inv.nr. 13263 en maakt onderdeel uit van het dossier over het Plan Vos zoals dat in het Gemeente Archief Gooise Meren en Huizen is ondergebracht (correspondentie B&W 96890, 1928/90)

³⁴ Gemeente Archief Gooise Meren en Huizen, ingekomen stukken B&W 96890, 1928/90

Afb. 3: De tekening die bij het Plan Vos hoort. Van de vestingwerken rest alleen nog de bedekte weg. Deze wordt in het plan omgevormd tot een park. De rest van de vestingwerken is afgebroken en de grachten zijn gedempt, om plaats te maken voor stadsuitbreiding. (Archief Menno van Coehoorn inv.nr. 13263)

Hij wijdt uit over de economische bloei van Naarden en het verdwijnen daarvan door de rol als garnizoensstad, met name in de 19^e eeuw. Dan vervolgt hij over de Rijksweg, die na de nodige discussies in eerdere jaren niet dwars door Naarden zal worden aangelegd, als volgt:

³⁵ Op 4 februari volgt het antwoord op het plan van B&W van Naarden. Hoewel men met grote belangstelling kennis heeft genomen van het plan en men onder de indruk is van "de warme liefde voor Uwe geboortestad die u tot het ontwerpen van het plan heeft geïnspireerd", zal men niet tot uitvoering van het plan overgaan. Blijkbaar heeft deze reactie bij dhr. Vos vragen opgeroepen over de redenen daarvoor. Op 15 februari geven B&W een korte maar krachtige uitleg: "Volgens het oordeel zowel van den Gemeenteraad als van ons College, is dat uitbreidingsplan

"Nu is de nieuwe weg Amsterdam-Amersfoort geprojecteerd, maar langs Naarden. En is deze weg eenmaal gereed, dan zal alle verkeer aan Naarden onttrokken worden. Niemand zal het in zijn hoofd krijgen door Naarden te gaan, zelfs geen fiets of voetganger: de nieuwe verkeersader met fiets- en wandelpaden zal alle drukte tot zich trekken en..... Naarden is uitgestorven. Het inwoneraantal zal in steeds vlugger tempo dalen en wat dan? De omliggende Gooise Gemeenten zullen nog meer dan voorheen de oude veste boven het hoofd groeien"

Naarden moet bevrijd worden uit de beknelling van zijn vestingwerken door volledige afbraak ervan. De stad zal erdoor geopend worden naar de omgeving en er zal ruimte ontstaan voor stadsuitbreiding. De nieuwe stadsplattegrond laat een ceintuurbaan rond de oude stadskern zien, met op de plek van de voormalige wallen en binnengracht woningbouw. In het noorden en oosten sociale woningbouw, bestaande uit volkswoningen met openbare binnentuinen, omdat dit goed aansluit op de aan die kant van de stad geprojecteerde industrieterreinen. De bedekte weg is veranderd in een stadspark met vijvers. Het terrein buiten de bedekte weg kan ontwikkeld worden voor villabouw. Door de muren tot 1m onder maaiveld te slopen zou voldoende steen en puin vrij moeten komen voor de aanleg van de bedachte wegen. Het plan voorziet volop in werkgelegenheid hetgeen weer goed is voor de lokale economie.³⁵

niet voor uitvoering vatbaar, al ware het slechts uit overweging, dat de voormalige vesting "Naarden" die als cultuur- en natuur-historisch monument van groote betekenis moet worden geacht, op grove wijze zal worden geschonden".

Aan de andere kant van het spectrum van de discussie over afbraak staat de Bond Heemschut. Zo schrijven zij op 01-08-1927:

*“Wie, in welk opzicht dan ook, over Naarden schrijft, zal moeilijk kunnen zwijgen over de beruchte ontmanteling, die deze oude vesting bedreigt. Een slechter dienst kan aan de cultuur-historie van ons land kwalijk worden bewezen dan het slechten van zijn wallen en het dichtwerpen van zijn grachten. De oorlog, zooals deze thans wordt gevoerd, met vliegtuigen, Dikke Bertha's en kanonnen die hun projectielen tientallen Kilometers wegslingeren, zij maken de verdedigingswerken van deze oude stad tot een bespotting. Maar als document van de wijze van oorlogsvoering in vroeger tijden heeft de vesting Naarden voor het nageslacht een waarde zoo groot, dat het geldelijk voordeel van hare slechting er bij in het niet verzinkt.”*³⁶

Op dat moment was er vanuit de Bond Heemschut inmiddels een commissie opgericht die zich zou gaan richten op het beschermen van vestingbouwkundig erfgoed in het algemeen en dat van Naarden en Willemstad in het bijzonder. In 1932 zou hieruit de Stichting Menno van Coehoorn ontstaan. In de Naarder Courant van 19-03-1927, gaf die commissie over het afbreken van de wallen het volgende aan:

*“een eerbiedwaardigen grijsaard, gekleed in schitterend ambtsgewaad, wil men ontkleeden, opdat de gebreken van zijn ouderdom, thans zoo mooi verborgen onder zijne bekleeding van wallen, den volke zal toonen. Van het mooie oude stadje zal dan niets overblijven dan een verschrompeld oud, bouwvallig dorpje, waarin de groote kerk en het stadhuis vreemd en pijnlijk zullen aandoen.”*³⁷

In het artikel geeft de commissie aan dat het behoud van de vestingwerken juist zal leiden tot een opleving van de lokale economie. Het zijn de vestingwerken die de stad onderscheiden van de andere steden. Tegenover het afbraakplan van G.J. Vos stellen zij een vesting die geheel is hersteld in haar 17^e-eeuwse luister. Een culturele parel te midden van de grote tuinstad die zal ontstaan door het samengroeien van Muiden, Huizen, Weesp,

Bussum, Hilversum en Naarden. Een museumstad, waar de belangrijkste kunstschaten van het land te bewonderen zullen zijn, aangevuld met jaarlijkse festiviteiten rondom de geschiedenis van het vaderland. De schootsvelden zullen opgeofferd worden ten behoeve van woningbouw, parken en sportfaciliteiten. Zo zal de gevoelde beknelling ook zonder afbraak van de vestingwerken bewerkstelligd kunnen worden.

Waar men in het verleden vreesde voor achteruitgang door een gebrek aan ontwikkeling, vreest men tegenwoordig voor achteruitgang door een teveel aan ontwikkeling. Er ontstaat een beeld van een vesting, overspoeld door verkeer, waar voortdurend gevaarlijke situaties ontstaan voor bewoners en bezoekers. Nieuwe horeca zorgt voor nachtelijke onrust, waardoor sommige bewoners, naar eigen zeggen, niet meer de straat op durven. Geluidsoverlast zal het onmogelijk maken om lekker met een glas rosé in de tuin te zitten na een dag hard werken.

Het resultaat is dat plannen voor ontwikkelingen stevast kunnen rekenen op protest. Wordt dat protest niet gehoord dan is daar altijd nog de gang naar de rechter, die ook na het verlenen van de vergunning gewoon doorgezet wordt. De advocaat ziet toe op een strikte naleving van de vergunning en wordt daarin ondersteund door de oplettende, bezorgde bewoner, die hem van informatie voorziet. De minste overtreding wordt afgestraft met een verzoek om handhaving en het opleggen van een boete. Waarvoor wederom een gang naar de rechter gemaakt moet worden.

Het vestingbouwkundig erfgoed krijgt daar een hele nieuwe rol in. Waar de vestingwerken in het verleden een remmende werking op de economische ontwikkeling van de stad kregen toegedicht, moet de ontwikkeling nu juist afgeremd worden om het behoud van diezelfde vestingwerken te bewerkstelligen. Een geparkeerde auto tast namelijk het aanzien van de militaire gebouwen in de vesting aan en vormt daarmee een inbreuk op hun monumentale waarde. De vesting is notabende genomineerd als Werelderfgoed! Daar kan niet zo slordig mee omgegaan worden. Uit naam van het erfgoed moet het verkeer in de stad worden beperkt.

³⁶ Periodiek Heemschut van 1 augustus 1927 zoals te raadplegen op de website van de bond www.heemschut.nl (geraadpleegd 6 januari 2020)

³⁷ Naarder Courant d.d. 19 maart 1927, archief Monumentenbezit, met dank aan Drs. Ing. T de Kruijff van de Stichting Menno van Coehoorn.

Afb. 4 en 5: Op de foto helemaal bovenaan de pagina: de Burgemeester van Wettumweg, die Naarden verbindt met Bussum en het station aldaar. Aan deze wegaanleg is de nodige discussie voorafgegaan. De plannen voorzagen in eerste instantie in een weg, die vanaf het midden van de vestingwal tussen de bastions Nieuw Molen en Turfpoort in een rechte lijn dwars over het ravelijn liep. Deze is te zien op de ontwerp-tekening hierboven. De Stichting Menno van Coehoorn maakte zich hard voor een, vanuit vestingbouwkundig oogpunt beter maar duurder, tracé via de keel van het ravelijn naar de bedekte weg. Uiteindelijk maakte de architect Dudok, zelf een oud genie-officier, een ontwerp dat voor iedereen acceptabel was. Dit werd uitgevoerd en in 1939 opgeleverd. (Luchtfoto beeldbank Gemeentearchief Gooise Meren en Huizen SSAN092N-maa028, ontwerp-tekening zelfde archief SSAN038, dienst gemeentewerken Naarden inv.nr. T281)

Afb. 6: Luchtfoto van ravelijn 6 waar in 2019 de gebouwen P' en Q' zijn getransformeerd tot een kantoor en een sportschool. Hier werd bezwaar tegen ingediend met enkele maanden vertraging in de bouw als gevolg. De plannen zijn uiteindelijk ongewijzigd uitgevoerd. (Foto Monumentenbezit)

Afb. 7: Bewoners gebruiken de terreinen voor de kazernegebouwen als privé parkeerplaats. Een in de loop der jaren toegeëigd recht. Na de herbestemming van deze gebouwen kan dat niet meer. Wat wordt hier nu werkelijk door die herbestemming aangetast: de privé parkeerplaats of het erfgoed? (Foto Monumentenbezit)

Het is een steeds terugkerende argumentatie in de tegen verleende vergunningen ingediende zienswijzen. Het behoeft nauwelijks betoog dat deze argumentatie enkel eigenbelang dient. Rust voor degenen die er al wonen komt voor het plezier dat een ontwikkeling anderen mogelijk kan brengen. Daarnaast speelt een nog veel belangrijker probleem: ontwikkelingen in de vesting brengen het risico met zich mee dat de eigen parkeerplaats verdwijnt. Van aantasting van het erfgoed door de eigen auto is namelijk geen sprake, deze kan prima voor de gevel geparkeerd worden, zoals nu al constant gebeurt. Het leidt tot een klimaat waarin behoudzucht en het streven naar ontwikkeling recht tegenover elkaar komen te staan. Ruimte voor een genuanceerde discussie is daarin nauwelijks meer mogelijk.

Sterk contrasterende meningen stonden rond 1927 ook tegenover elkaar. Vrees voor isolatie van de stad, door het behoud van de vestingwerken, stond tegenover vrees voor vernietiging van cultureel erfgoed, door de afbraak ervan. De tijd heeft het contrast vervaagd en laten zien dat alles in meer of mindere mate samen kan gaan. De vestingwerken zijn behouden, maar Naarden is bepaald geen geïsoleerd liggende stad. Door de aanleg van de Burgemeester van Wettumweg is een extra toegang tot de vesting gemaakt, waardoor deze beter bereikbaar is. In de vormgeving van de weg is rekening gehouden met vestingbouwkundige aspecten en is daardoor ook vanuit cultuurhistorisch oogpunt te verantwoorden. Dat het economisch klimaat niet heeft geleden onder het behoud van de vestingwerken wordt aangetoond door de huizenprijzen, de omvang van de auto's van zowel de bewoners als de bezoekers van de stad en de snelheid waarmee de weg naar de advocaat gevonden wordt. Met andere woorden, de angsten van destijds zijn geen bewaarheid geworden. Behoud en ontwikkeling kunnen heel goed naast en met elkaar bestaan. Dat zal ook nu het geval zijn. De vesting zal zich blijven ontwikkelen en zal blijven veranderen. De manier waarop, wordt bepaald door de mensen die daarvoor openstaan. Niets blijft zoals het was.

